

แนวความคิดเรื่อง
ระบบความคิด
หรือ

อุดมการณ์ (IDEOLOGY)

เหตตักดิ์ ประชาภิบาล*

[๑]

ความแตกต่างระหว่าง “ระบบความคิด” กับคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน

คำว่า “ระบบความคิด” ในที่นี้ใช้ในความหมายเดียวกับคำในภาษาอังกฤษว่า “IDEOLOGY” ซึ่งได้มีผู้ให้คำแปลเป็นภาษาไทยว่า “อุดมการณ์”.

คำที่มีความหมายใกล้เคียงกับ “ระบบความคิด” หรือ “อุดมการณ์” มีอยู่อย่างน้อย 3 คำคือ ความคิด (IDEA) แนวความคิดหรือมโนทัศน์ (CONCEPT) และลัทธิ (ISM) แต่ทั้ง 3 คำมีความแตกต่างอย่างเด่นชัดใน 4 ด้านคือ ด้านความเป็นระบบของตรรก (Logical System) ด้านความครอบคลุม (Comprehensiveness) ด้านการให้ค่าและการตัดสินค่า (Value assignment and Value Judgement) และด้านการแสดงออกของความคิด (Idea expression)¹

ก. ด้านความเป็นระบบของตรรก หรือ ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันของเหตุผลของสิ่งต่างๆ ซึ่งความคิดไม่มีหรือไม่จำเป็นต้องมีเพราะความคิดมีลักษณะโคจร ๆ ในขณะที่มโนทัศน์ ลัทธิ และระบบความคิดจะมีคุณสมบัติซ้อนกันอยู่.

ข. ด้านความครอบคลุม ระบบความคิดและลัทธิมีขอบข่ายการครอบคลุมมากกว่ามโนทัศน์ ทั้งนี้ไม่ต้องพูดถึงความคิดซึ่งไม่มีลักษณะเช่นนี้ อย่างไรก็ตาม ระบบความคิดมีลักษณะครอบคลุมมากกว่าลัทธิอันเนื่องมาจากความยาวนานของวิวัฒนาการการก่อกำเนิดและการคลี่คลายของระบบความคิดที่ซึมซาบแผ่คลุมชีวิตประจำวันของผู้คน ทั้งสังคมและมีการถ่ายทอดหลอหลอม

* ผู้เขียนขอขอบคุณสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยที่ได้สนับสนุนทางด้านค่าใช้จ่าย และขอบคุณ คุณรังสิมา พิพัฒน์โกคา และเพื่อนที่ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีในการพิมพ์ต้นฉบับ.

(Socialization) ระหว่างคนต่างรุ่นต่างวัย โดยคำนึงถึงความจำเป็นในการดำรงชีวิตทางสังคม.

ค. ด้านการให้ค่าและการตัดสินค่า ความคิดอาจมีหรือไม่มี การให้ค่า ความคิดที่มี การให้ค่า เช่น ความคิดที่ชอบหรือพึงพอใจถึงโคสิ่งหนึ่ง แต่ลักษณะโคค ๆ ของความคิดไม่อาจตัดสินค่านั้นได้ว่า "ดี" หรือ "ไม่ดี" อย่างไร จนกว่าจะมีการนำความคิดนั้น ๆ ไปเปรียบเทียบกับความคิดอื่น ๆ ส่วนมโนทัศน์ ระบบความคิด และลัทธิ ล้วนมีการให้ค่าและการตัดสินค่าอยู่ด้วย โดยเฉพาะระบบความคิดและลัทธิ นั้นมีคุณสมบัติเรื่อง การให้ค่าและการตัดสินค่าอยู่อย่างชัดเจน กล่าวคือระบบความคิดจะกำหนดค่า หรือขอบเขตของ เรื่องราวหรือปัญหาต่าง ๆ ด้วยเหตุผลของระบบ ความคิดนั้นเอง ทั้งนี้ โดยไม่จำเป็นต้องมีเจตนา เจริงบังคับหรือหวังผลในการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ส่วนลัทธิ นอกจากกำหนดค่าหรือขอบเขตของ เรื่องราวต่าง ๆ เหมือนอุดมการณ์แล้ว ยังกำหนดเจตนา ไว้แน่นอนว่าต้องการให้เกิดผลในการปฏิบัติ

สำหรับมโนทัศน์มีการให้ค่าอยู่ด้วยแต่ระดับของการตัดสินค่าไม่เด่นชัดเหมือนระบบความคิดและลัทธิ.

ง. ด้านการแสดงออกของความคิด ใน ขณะที่ความคิดและมโนทัศน์ไม่จำเป็นต้องมีการแสดงออกเป็นการปฏิบัติ แต่ทั้งระบบความคิด และลัทธิ ล้วนมีการแสดงออกของความคิดอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม ระบบความคิดต่างจากลัทธิตรงที่ ความเคร่งครัด และความแน่นอนในแบบแผน การปฏิบัติ ในขณะที่ระบบความคิดไม่มีการกำหนด หรือเรียกร้องสิ่งเหล่านี้ไว้แน่นอนตายตัว นอกจากนี้ ระบบความคิดและลัทธิยังมีความสัมพันธ์ที่ ใกล้ชิดกัน กล่าวคือระบบความคิดอาจเป็น อุปสรรคต่อการเผยแพร่ความคิด หรือลัทธิอาจ กลายเป็นระบบความคิดของสังคมไปเมื่อลัทธิมี ลักษณะครอบคลุมกว้างขวางยิ่งลึกและลึกคล้อย กับการดำเนินชีวิตของผู้คนจนกลายเป็นความรู้สึ กเคยชิน ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าลัทธิมีความ จากดี ชัดเจน และโคคเด่นกว่าระบบความคิด.

ศูนย์วิทยพัทยาการ (๒)

ความเป็นมาของคำว่า ระบบความคิด หรือ อุดมการณ์

ได้มีนักวิชาการศึกษาเรื่อง อุดมการณ์ และพยายามให้ความหมายไว้มากมายด้วยกัน (ทั้งจะกล่าวถึงต่อไป) แต่เท่าที่ผู้เขียนได้มีโอกาสศึกษาเรื่องนี้ในเวลาและแหล่งตำราอันจำกัด ผู้เขียนได้พบว่า งานของ H.M. Drucker (ดริคเกอร์) เรื่อง *The Political Uses of Ideology* ซึ่ง

อาจแปลเป็นไทยได้ว่า "การใช้ 'อุดมการณ์' ใน การเมือง" และงานของ Colin Sumner (ซัม-เนอร์) เรื่อง *Reading Ideologies* หรือ "การศึกษาเรื่อง 'อุดมการณ์'" เป็นงานดีแต่ เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับ "อุดมการณ์" ได้ดี ดังจะขอเรียบเรียงเพื่อนำสู่การพิจารณาดังนี้

การกำเนิดของคำว่า “IDEOLOGY”

ครีทเกอร์สืบค้นที่มาของคำว่า IDEOLOGY ได้ว่า คำคำนี้เริ่มใช้เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 1974 โดยนักทฤษฎีชาวฝรั่งเศสชื่อ อังควา หลุยส์ เกอ ทราซี²

เกอ ทราซี ให้ความหมายอุดมการณ์อย่างสั้น ๆ ว่า คือศาสตร์แห่งความคิด (Science of Ideas) หรือความรู้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับภูมิปัญญาของมนุษย์ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดของมนุษย์และควร ได้มีการศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวาง จุดมุ่งหมายของเกอ ทราซี คือต้องการให้ “ศาสตร์แห่งความคิด” แพร่หลายออกไปโต้แย้งกับแนวความคิดแบบอภิปรัชญาที่ครอบงำสังคมฝรั่งเศสตลอดสมัยยุคกลางและเพื่อเป็นพื้นฐานในการปฏิรูประบบแผนทางสังคมและการเมืองของฝรั่งเศสขึ้นใหม่.³

อย่างไรก็ตาม เมื่อคริสตียันโปเลียนหาราชขึ้นมีอำนาจด้วยการรัฐประหาร โปเลียนหาราชเห็นว่า “IDEOLOGY” หรืออุดมการณ์ คือสิ่งเพื่อเจือเทหวโหลเป็นเพียงความคิดลม ๆ แล้ง ๆ ปฏิบัติไม่ได้ และนับแต่บัดนั้นมานักคิดนักเขียนทั้งหลายก็ได้ให้ความสนใจกับ “อุดมการณ์” อีก จนกระทั่งมาร์กซ์ได้อ่านผลงานของเกอ ทราซี แต่มาร์กซ์ก็ได้เห็นด้วยกับเกอ ทราซี และได้้นำคำนี้มาใช้ในทัศนะที่เป็นของมาร์กซ์เอง.⁴

อุดมการณ์ หรือ IDEOLOGY ในทัศนะของมาร์กซ์

เมื่อครีทเกอร์ได้ศึกษางานที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “อุดมการณ์” ของมาร์กซ์ ครีทเกอร์ค้นพบว่า

มาร์กซ์มิได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของอุดมการณ์อย่างเจาะจงหรืออย่างโคด ๆ แยกจากความ เป็นจริงอื่น ๆ ในสังคม ดังที่ครีทเกอร์พยายามประมวลงานเขียนของมาร์กซ์หลาย ๆ ชิ้น ซึ่งพูดถึงบทบาทของอุดมการณ์ไว้หลายแห่งด้วยกัน เช่น

แนวความคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์ของมาร์กซ์ปรากฏครั้งแรกในงานวิจารณ์ฟอยเออบัคเรื่องเนื้อแท้ของคริสต์ศาสนา (Essence of Christianity) มาร์กซ์เห็นด้วยกับฟอยเออบัคตอนที่ฟอยเออบัคกล่าวถึงคริสต์ศาสนาว่า “เนื้อหาใจกลางของคริสต์ศาสนา ไม่มีอะไรมากไปกว่าความเชื่อมั่นแบบงมงาย เนื้อแท้ของศาสนาก็คือกิจกรรมที่มนุษย์บูชายกย่องตนเอง พระเจ้าคือมนุษย์ซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นสิ่งประเสริฐ อนาคตภาพ (immortality) ของพระเจ้า ก็คือการสะท้อนความปรารถนาในชีวิตที่เป็นอมตะของมนุษย์ การที่ฟอยเออบัคกล่าวถึงศาสนาในทำนองเช่นนี้มิได้หมายความว่าเขาปฏิเสธพระเจ้า หากเขาต้องการขจัดความลุ่มหลงงมงายของมนุษย์ อันเนื่องมาจากการแสวงหาทางอยู่รอดด้วยความหวาดหวั่นและความจำเป็นต้องเสกสรรปั้นแต่งพระเจ้าผู้มีอำนาจลึกลับเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจของมนุษย์เอง ฟอยเออบัคจึงเห็นว่าแท้ที่จริงเนื้อหาของศาสนาก็คือภาพพจน์ที่ปลอมแปลงซึ่งมนุษย์พยายามสร้างขึ้น จนกลายเป็นความเชื่อที่สามารถตอบสนองความต้องการด้านความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์เอง”⁵

ใน บันทึกเกี่ยวกับเศรษฐกิจและปรัชญา (Economic and Philosophical Manuscripts) มาร์กซ์นำคำวิจารณ์ของฟอยเออบัคเกี่ยวกับศาสนามาใช้วิพากษ์แนวความคิดเกี่ยวกับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง มาร์กซ์ได้พบว่า

ทฤษฎีเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองในขณะนั้นล้วนถือว่า
ค่านิยมของมนุษย์ดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ (นัยหนึ่ง
เป็นคำตอบสำหรับปัญหาเศรษฐกิจการเมืองโดย
ไม่จำเป็นต้องสืบค้นต้นกำเนิดทางสังคมของค่า
นิยม—ผู้เขียน) มาร์กซ์ปฏิเสธความคิดเช่นนั้น
เพราะเห็นว่าบิดเบือนความเป็นจริง กล่าวคือการ
ถือว่าความคิดทางเศรษฐกิจการเมืองดำรงอยู่ได้
อย่างอิสระก็เท่ากับพยายามชักนำให้มนุษย์คิดผิดๆ
ว่ามนุษย์เป็นอิสระจากสังคม มาร์กซ์ขยี้ของฟอย-
เออบัคที่เห็นความสำคัญของมนุษย์ เพราะมนุษย์
คือจุดมุ่งหมายสำคัญในกิจกรรมทั้งปวงและมนุษย์
มีลักษณะแตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ตรงที่มนุษย์
มีเหตุผลหรือมีจิตสำนึก มาร์กซ์เห็นว่าหนทางที่
จะปลดปล่อยมนุษย์ออกจากอุปการจิตสำนึกที่ลุ่ม
หลงลงมายกัด้วยการตีแผ่ศาสนา.⁶

มาร์กซ์เห็นว่า “ศาสนาได้กลายเป็นทฤษฎี
ของโลกมนุษย์เพราะศาสนามีสาระแห่งการอธิบาย
ที่มุ่งสร้างลักษณะครอบคลุม มีศรัทธาเข้าถึงประ-
ชาชน มีความเชื่อในสิ่งเร้นลับ มีการปลุกเจ้าด้วย
ศรัทธา มีข้อเสนอให้ผู้คนให้โทษ ไซพิธีการเป็น
สิ่งศักดิ์ ช่วยในการปลอบโยนและให้เหตุให้ผล
ทั้งนี้ศาสนาจึงสามารถ สร้าง ความจริงเกี่ยวกับ
มนุษย์ขึ้นมาได้อย่างอัศจรรย์ทราบเท่าที่มนุษย์ยัง
มิได้ล่วงรู้ถึงความเป็นจริงที่เป็นอยู่จริง ๆ ดังนั้น
การตีแผ่ศาสนา ก็คือการตีแผ่โลกแห่งการสร้างความ
เป็นจริงซึ่งถูกครอบงำไว้ด้วยความคิดลึกลับ
ต่าง ๆ ของศาสนา”.⁷

มาร์กซ์เห็นว่า ความแปลกแยก (Aliena-
tion) ในหมู่มวลมนุษย์ (เช่นการไม่ยอมรับนับถือ
ในความเป็นมนุษย์ซึ่งกันและกัน การกีดกันข่มเหง
ทารุณเพื่อนมนุษย์ การถือเพื่อนมนุษย์เป็นสัตว์

ใช้งานหรือเป็นทาส—ผู้เขียน) ล้วนทำให้มนุษย์
เกิดความแปลกแยกในความคิด (คือคิดว่า เชื่อว่า
มนุษย์บางคนเป็นสัตว์ใช้งาน มนุษย์บางคนเป็น
ทาสจริง ๆ—ผู้เขียน) มาร์กซ์ชี้ว่านี่คือที่มาของ
อุดมการณ์ เขากล่าวว่ามีนักคิดรุ่นก่อน ๆ ได้สร้าง
ความแปลกแยกไว้ในความคิดของคนและทำให้
พวกเขาต้องตกงานต่าง ๆ ซึ่งเขา จนดูเหมือน
ว่านั่นคือความเป็นจริง ตัวอย่างเช่น แม้มาร์กซ์
เองก็เคยมีความคิดของเฮเกล (Hegel) ครอบงำอยู่
แต่ต่อมามาร์กซ์สามารถมองเห็นความแปลกแยก
ในความคิดของเฮเกลที่ว่าโลกมนุษย์จะก้าวหน้า
ตามความคิดของมนุษย์ โดยมาร์กซ์พบว่าความ
คิดของมนุษย์ต่างหากที่ก้าวหน้าตามประวัติศาสตร์
การเปลี่ยนแปลงของวัตถุทั้งหลาย การค้นพบ
ความเป็นจริงเช่นนี้ทำให้มาร์กซ์สามารถหลุดพ้น
จากอิทธิพลทางความคิดของเฮเกลได้.⁸

ในนิพนธ์ว่าด้วยฟอยเออบัค (Thesis on
Feuerbach) มาร์กซ์กล่าวถึงอุดมการณ์ไว้ชัดเจน
ว่า ความคิดมีความสำคัญสามารถเปลี่ยนแปลง
โลกได้ มีแค่การเปลี่ยนแปลงโลกเท่านั้นมนุษย์
จึงสามารถทำลายสังคมที่สร้างความแปลกแยกให้
มนุษย์ มาร์กซ์เห็นว่าอุดมการณ์หรือความคิดทาง
สังคมในลักษณะแปลกแยกมักมุ่งชั้ไปที่บทบาทรัฐ
โดยไม่คำนึงถึงเรื่องทรัพย์สินอันเป็นเรื่องพื้นฐาน
ของสังคม นักคิดหลายคนมักมองว่า ความคิดทาง
สังคมในอดีตล้วนเป็นความคิดทางการเมืองและจะ
ทำการวิเคราะห์ส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็น
รัฐโดยที่สถาบันทรัพย์สินถูกละเลยหรือมองอย่าง
ผ่าน ๆ ไป การมุ่งเน้นแค่เรื่องการเมืองแสดงให้เห็น
เห็นความแปลกแยกที่เกิดขึ้น มีแค่การคิดที่มุ่งตรง
ไปยังเรื่องพื้นฐานของสังคม (เรื่องความสัมพันธ์

ที่เกี่ยวข้อกับทรัพย์สินหรือ The scientific study of property relations) เท่านั้น จึงจะหลุดพ้นจากความแปลกแยกได้.⁹

ใน *อุดมการณ์เยอรมัน (The German Ideology)* มาร์กซ์ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของความแปลกแยกในความกิจกรรมมนุษย์จากยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงการผลิตเป็นอยู่ ในยุคปัจจุบัน (ทุนนิยม-ผู้เขียน) มาร์กซ์เริ่มด้วยการเสนอว่าในยุคบุพกาลมนุษย์ทุกคนก็หนีคึกคัก ด้วยคำทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวทางการเมือง ศีลธรรม กฎหมาย และศาสนา ล้วนเกิดและพัฒนาขึ้นมาด้วยมนุษย์กว่าผู้ถูกนาม ด้วยทัศนะเช่นนี้มาร์กซ์เห็นว่าหากต้องการศึกษาแนวความคิดที่ปราศจากความแปลกแยกก็ต้องกลับไปศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในอดีต มาร์กซ์ย้ำว่าพื้นฐานการศึกษาเรื่องของมนุษย์ก็คือมนุษย์นั่นเอง เพราะมนุษย์คือผู้มีความกระตือรือร้น มนุษย์คือการทำงาน และมนุษย์คือผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง ความคิดเป็นเพียงผลผลิตอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งโดยลำพังตัวของมันเองแล้วไม่มีอะไรมากไปกว่าความรู้สึกนึกคิดที่มีโดยที่ไม่มีขอบเขตและปราศจากอำนาจ.¹⁰

มาร์กซ์อธิบายความคิดพลาคของนักคิดรุ่นก่อน ๆ เช่น จอห์น ล็อก¹¹ (John Locke, 1632-1704) อาคม สมิท (Adam Smith, 1723-1790) เดวิด ริคาร์โด (David Ricardo, 1772-1823)¹² ด้วยแนวความคิด จิตสำนึกปลอมแปลง (False Consciousness) มาร์กซ์ยอมรับแนวความคิดของบุคคลเหล่านี้ว่าเป็นนักคิดนายทุนที่สร้างความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ สังคมชนก่อนสมัยการปฏิวัติของชนชั้นนายทุน ถึง

เช่นที่มาร์กซ์เคยยกย่องอาคม สมิท ไว้ในทฤษฎีมูลค่าส่วนเกิน มาร์กซ์เห็นว่าทั้งสมิทและริคาร์โดได้พยายามพัฒนาความรู้ทางค้ำเศรษฐกิจ การเมืองอย่างซื่อตรงต่อหลักการทางวิทยาศาสตร์จนบรรลุความสำเร็จและช่วยให้ผู้คนในสังคมได้เข้าใจว่า เศรษฐกิจคือเรื่องพื้นฐานของสังคม อย่างไรก็ตาม มาร์กซ์มองเห็นอคติที่แฝงอยู่ในความคิดของบุคคลทั้งสองอยู่ที่ กล่าวคือทั้งสมิทและริคาร์โดจึงได้กระหน่ำถึงสภาพการณ์แห่งยุคสมัยและสถานะทางสังคมของเขาเลย ทั้งไม่รู้ด้วยว่าเขาได้สร้างทฤษฎีที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ปกครองนายทุนในอนาคต¹³ (ขอเน้นเป็นช่วงก่อนหน้าการปฏิวัติของชนชั้นนายทุน-ผู้เขียน.)

ดังนั้น ทั้งล็อก สมิท และริคาร์โด จึงอยู่ภายใต้การครอบงำของอุดมการณ์ทุนนิยมแรกเริ่ม ซึ่งเป็นจิตสำนึกปลอมแปลง (ของชนชั้นนายทุน) ในทัศนะของมาร์กซ์.

อุดมการณ์ในทัศนะของมานไฮม์ (Karl Mannheim, 1893-1947)

ถัดจากงานของมาร์กซ์ ครักเกอร์ได้พบว่า คำ "อุดมการณ์" ในความหมายที่มาร์กซ์เคยกล่าวถึง เริ่มแปรผันความหมายออกไปในงานของมานไฮม์ กล่าวคือ มานไฮม์เห็นด้วยกับมาร์กซ์ว่าอุดมการณ์เกิดขึ้นมาจากจิตสำนึกปลอมแปลง ซึ่งเป็นผลจากอิทธิพลทั้งหลายทางสังคม แต่มานไฮม์รังเกียจความคิดของมาร์กซ์ ที่เฝ้าดูชนชั้นกรรมมาชีพ เพราะเขาเห็นว่าในขณะที่มีมาร์กซ์กล่าวถึงอุดมการณ์ในลักษณะจิตสำนึกปลอมแปลงเพื่อโจมตีแนวความคิดอื่น ๆ แต่มาร์กซ์กลับไปยกย่องชนชั้น

กรรมวิธี ก็เท่ากับว่ามาร์กซ์ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอุดมการณ์หรือจิตสำนึกปลอมแปลงนั่นเอง มานไฮม์วิพากษ์ความคิดเรื่องอุดมการณ์ของมาร์กซ์ว่าขัดแย้งกันเอง.¹⁴

มานไฮม์ซึ่งมีอคติอยู่แล้วกับการใช้ “อุดมการณ์” ในลักษณะที่ผูกพันกับชนชั้นกรรมวิธี จึงได้แยกแยะลักษณะความคิดที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นออกเป็น 2 ประเภท คือแยกลักษณะความคิดแบบอุดมการณ์ออกจากลักษณะความคิดแบบยูโทเปียประเภทหนึ่ง กับแยกความคิดที่ผูกพันกับชนชั้นออกจากความคิดแบบวิทยาศาสตร์ไว้เป็นอีกประเภทหนึ่ง.¹⁵

มานไฮม์เรียกความคิดแบบปฏิบัติเรียกว่า “อุดมการณ์” ส่วนความคิดแบบก้าวหน้าว่า “ยูโทเปีย” เมื่อเป็นเช่นนั้น อุดมการณ์ในทัศนะของมานไฮม์จึงหมายถึงทัศนะทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในขณะใดขณะหนึ่ง ความหมายของอุดมการณ์ที่ให้โดยมานไฮม์จึงแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความหมายที่มาร์กซ์ให้ไว้ (ทั้ง ๆ ที่การเริ่มต้นให้ความหมายมาจากจิตสำนึกปลอมแปลงเหมือนกัน) กล่าวคือ ในขณะที่มาร์กซ์เน้นความสำคัญของประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นที่มาของอุดมการณ์ แต่มานไฮม์กลับไม่คำนึงถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์(a-historical) อุดมการณ์ในทัศนะของมานไฮม์ไร้ได้กับทุกชนชั้น สุดท้ายแล้วชนชั้นใดมีอำนาจชนชั้นนั้นจึงมีอุดมการณ์หรือมีความคิดแบบปฏิบัติ ส่วนชนชั้นไหนไม่มีอำนาจชนชั้นนั้นก็มีความคิดแบบยูโทเปียหรือมีความคิดแบบก้าวหน้า สำหรับมาร์กซ์ ครักเกอร์เห็นว่า เมื่อมาร์กซ์ใช้อุดมการณ์ในความหมายจิตสำนึกปลอมแปลง มาร์กซ์จะระบุไว้แน่นอนว่าเกิดขึ้นมาจากเงื่อนไขทางชนชั้นและเงื่อนไขทาง

ประวัติศาสตร์ ที่แน่นอนช่วงใดช่วงหนึ่งอย่างเฉพาะเจาะจง¹⁶ ซึ่งครักเกอร์ก็เห็นด้วยกับมาร์กซ์.

อุดมการณ์ในทัศนะของเวเบอร์ (Max Weber, 1864-1920)

สำหรับงานของเวเบอร์(Weber) “อุดมการณ์” ที่เวเบอร์ใช้ก็ไม่เหมือนนามมาร์กซ์และมานไฮม์ เนื่องจากเวเบอร์เห็นว่า ศาสนาเป็นพื้นฐานของสังคมมากกว่าระบบเศรษฐกิจ ศาสนากำหนดโลกทัศน์ซึ่งก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ รวมทั้งกำหนดผลประโยชน์ของผู้คนในสังคมด้วย ดังนั้นเวเบอร์จึงเห็นว่า อุดมการณ์ หรือที่เวเบอร์ใช้คำว่า Elective affinity of ideas ย่อมแสดงออกเป็นความคิดเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ ตามยุคสมัย (the thinking characteristic of the age)¹⁷ เวเบอร์อธิบายความคิดของเขาว่าจริยธรรมของโปรเตสแตนต์ที่มีลักษณะของลัทธิคัลวินิซึม (Calvinism) ซึ่งส่งเสริมให้ผู้นับถือสะสมความมั่งคั่งร่ำรวยได้เต็มที่เพราะย่อมจะเกิดผลคือพระเจ้าอวย (เวเบอร์เห็นว่าพวกคาทอลิกมีทัศนะตรงข้ามกับพวกคัลวินิซึม เพราะสำหรับพวกคาทอลิก ความมั่งคั่งคือเป็นสิ่งต้องห้าม) การดำเนินชีวิตที่สอนให้มุ่งความมั่งคั่งร่ำรวยคือกิจการปล่อยควักเสเพลและชอบโอ้อวด ทำให้ผู้คนทำงานอย่างขยันขันแข็ง ทุกคนทำงานหนักเพื่อบรรลุความมั่งคั่งแห่งชีวิตและเพื่อจะได้ใกล้ชิดพระเจ้ามากยิ่งขึ้น เวเบอร์สรุปความเห็นของเขาในเรื่องนี้ว่า คัลวินิซึมหรือจริยธรรมของโปรเตสแตนต์ที่จึงเป็นอุดมการณ์ของทุนนิยม.¹⁸

ครุคเกอร์เห็นว่า แนวความคิดของเวเบอร์ เช่นนี้ค่อนข้างก่อให้เกิดการถกเถียงกันอย่างมากระหว่างนักคิดสำนักมาร์กซ์กับเวเบอร์เวียนนิสต์ว่า อุดมการณ์ก่อให้เกิดผลประโยชน์ หรือผลประโยชน์ก่อให้เกิดอุดมการณ์ ถ้าเป็นฝ่ายมาร์กซ์ก็เห็นว่าผลประโยชน์ย่อมก่อให้เกิดอุดมการณ์ ส่วนฝ่ายเวเบอร์เวียนนิสต์เห็นว่าอุดมการณ์ย่อมก่อให้เกิดผลประโยชน์ แม้การถกเถียงยังไม่ยุติ แต่ครุคเกอร์ก็ให้ทัศนะไว้นำฟังว่าทั้ง 2 ฝ่ายก็เห็นร่วมกันว่าทั้งอุดมการณ์และผลประโยชน์นั้นต้องอยู่ด้วยกัน ความเห็นร่วมเช่นนี้ทำให้การศึกษาเรื่องอุดมการณ์มีฐานะเป็นใจกลางส่วนหนึ่งของการศึกษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสังคม.¹⁹

ครุคเกอร์ก็ยังคงเห็นด้วยกับการใช้คำอุดมการณ์ในความหมายซึ่งเกี่ยวข้องกับชนชั้นของมาร์กซ์ ดังเห็นได้ว่า ครุคเกอร์เองก็จะกระแนะกระแหนเวเบอร์ไว้ไม่ได้ว่า “ถ้าจะกล่าวกันถึงที่สุดแล้ว เวเบอร์มิได้พูดถึงอุดมการณ์ในถ้อยคำที่มาร์กซ์ใช้เท่าใดนัก”.²⁰

อุดมการณ์ในทัศนะของพวกนิยมความจริงแท้แน่นอนหรือนักประจักษ์พยานนิยม (Positivists) และนักหน้าที่นิยม (Functionalists)

ความคิดของมานไฮม์และเวเบอร์นับได้ว่ามีอิทธิพลไม่น้อยไปกว่ามาร์กซ์ เพราะหลังจากนั้น ได้มีนักคิดหลาย ๆ คนที่รับอิทธิพลจากความคิดของมานไฮม์และเวเบอร์ และปฏิเสธมาร์กซ์ มองเห็นว่าอุดมการณ์หมายถึงแบบแผนของความคิดเกี่ยวกับสังคมและก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ความ

คิดเรื่อง “อุดมการณ์” เริ่มตีวงกว้างกว่าที่มาร์กซ์มานไฮม์ และเวเบอร์ คิดไว้ กล่าวคือลักษณะทางชนชั้นซึ่งเป็นเรื่องพื้นฐานของอุดมการณ์ถูกละเลยไป และต่อจากนั้นลัทธิคอมมิวนิสต์ ฟาสซิสต์ นาซีสม์ ลัทธิเสรีนิยม ลัทธิอนาธิปไตย ฯลฯ ได้กลายเป็นเรื่องของอุดมการณ์ จนแม้ความคิดของมานไฮม์เรื่องความแตกต่างระหว่าง “อุดมการณ์” และ “ยูโทเปีย” ก็ไม่มีใครพูดถึงอีก แต่กลับมีการใช้คำว่า “อุดมการณ์” กับคำว่า “อุดมคติ” ปะปนกันบ่อยครั้ง ความคิดของมานไฮม์ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ก็คือเรื่องการแยกคำว่า “อุดมการณ์” ออกจากคำว่า “ศาสตร์”.²¹

สถานะของคำว่า “อุดมการณ์” ยังตกต่ำต่อไปเมื่อมีการเทียบเคียงคำว่า “ศาสตร์” เข้ากับคำว่า “อุดมการณ์” นักคิดประจักษ์พยานนิยมหลาย ๆ คนมองว่า “ศาสตร์” คือสิ่งที่ตรงข้ามกับ “อุดมการณ์” ศาสตร์มีลักษณะเป็นกลาง เป็นสิ่งสากล ไม่มีค่านิยมแอบแฝงอยู่ ศาสตร์สร้างความรู้ที่แจ่มชัดให้กับสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรู้ ความคิด เทคนิคใหม่ ๆ ตัวอย่างบุคคลที่นักประจักษ์พยานนิยมให้การยกย่องก็มีเช่น นิวตัน ไอสไตน์ เพราะนักคิดเหล่านี้มิได้ผูกพันตนเองกับอุดมการณ์ใด ๆ.²²

ส่วนอุดมการณ์ถูกกล่าวหาว่าเป็นเรื่องที่ผูกพันกับค่านิยม หากความถูกต้องผิดไม่ได้ มีลักษณะโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อฉ้อโกง ประชานิยมประหลาดและนิยมความรุนแรง นักคิดเช่น เอ็ดเวิร์ด ชิลส์ (Edward Shils) ให้ค่านิยม “อุดมการณ์” ว่าเป็นความคิดโดยตรงและปฏิเสธการค้นคว้าหาความเป็นจริง หรือเมื่อ ฮาโรลด์ ลาสเวล (Harold Lasswell) และกลุ่มนักวิชาการสำนักมหาวิทยาลัยชิคาโกทำการศึกษากาชาโฆษณาชวนเชื่อของพวกเขา

ฟิสิกส์ พวกเขาก็ประกาศว่ากำลังทำการศึกษา
“อุดมการณ์ฟิสิกส์” ด้วยวิธีการทาง “ศาสตร์”
ซึ่งไม่มีก่านิยมใด ๆ แฝงอยู่เลย.²³

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อความเจริญก้าวหน้าของ
ศาสตร์มีมากยิ่งขึ้น พวกนักคิดนำนักพฤติกรรม
ศาสตร์กลุ่มหน้าที่นิยม เช่น แดเนียล เบลล์
(Daniel Bell) หรือโรเบิร์ต เลน (Robert Lane)
ถึงกับเสนอความคิดว่า ความเจริญก้าวหน้าของ
ศาสตร์ด้านต่าง ๆ ทำให้เทคนิคใหม่ ๆ ทาง
สังคมศาสตร์ก้าวเข้ามาบดบังบทบาทของชนชั้น
เรื่องอุดมการณ์จึงเสื่อมด้อยลงและนับวันก้าวไปสู่
จุดจบ (the end of Ideology).²⁴

จากความพยายามของครีทเกอร์ในการลำดับ
ความเป็นมาของคำว่า “อุดมการณ์” ที่กล่าวมานี้
เห็นได้ว่าอุดมการณ์มีการผันแปรความหมายของ
โดยคำมาโดยตลอด จนกระทั่งมีความเห็นออกมา
ในที่สุดว่าอุดมการณ์ก็คือเรื่องของลัทธิทางเศรษฐกิจ
การเมืองและจะหมกบดบังหลงใหลอนาคต การ
ผันแปรความหมายของคำว่าอุดมการณ์มาเป็นเรื่อง
ของลัทธิทางเศรษฐกิจการเมือง ดังที่ครีทเกอร์ให้
อธิบายไว้นี้ ปรากฏในทัศนะของนักวิชาการ
ไทยด้วยเช่นกัน คงจะเห็นได้ต่อไป.

อุดมการณ์ในทัศนะของนักวิชาการไทย

คำว่า “อุดมการณ์” หรือ “ระบบความคิด”
ในภาษาไทย เดิมไม่มีการกำหนดความหมายไว้
ดังเช่นพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานปี 2493
ไม่มีคำนี้ปรากฏอยู่.

ต่อมาคำว่า “อุดมการณ์” และ “อุดมการณ์”
มีปรากฏเป็นข้อถกเถียงว่า คำไหนเป็นคำที่ถูก-

ต้องในข้อเขียนเรื่อง “ภาษาของเรา” ของจำนงค์
ทองประเสริฐ และมีข้อสรุปว่า อุดมการณ์ คือสิ่ง
หรือเรื่องที่กำลังหรือใช้ความพยายามสูงสุด ส่วน
อุดมการณ์ คือคำแปลของพระเจ้าวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ จากคำ “NOBLE
CAUSE” ว่า เหตุอันสูงสุด, เหตุที่เลิศ ซึ่ง
จำนงค์ ทองประเสริฐ เห็นว่าน่าจะเป็นการเขียน
ที่ถูกต้องสำหรับความหมายที่ไว้วันอยู่ทั่ว ๆ ไป.²⁵

นักวิชาการไทยได้เคยถกเถียงเพื่อหาความ
หมายของคำว่าอุดมการณ์เมื่อ พ.ศ. 2515 สรุป
ความหมายของอุดมการณ์ได้เสนอและข้อสรุปใน
ความหมาย มีดังนี้.²⁶

ดร. กระมล ทองธรรมชาติ เสนอว่า “อุดม-
การณ์เป็นระบบความคิดหรือวิถีชีวิตที่อธิบายภาวะ
ที่เป็นอยู่ของชนชั้น และคนในสังคมชนชั้นนั้นไม่
ยึดมั่น หรือยอมรับว่าเป็นสิ่งคงาม”.

อาจารย์พงศ์เพ็ญ ศกุนตาทย์ เสนอว่า
“อุดมการณ์คือระบบความคิดที่มีแบบแผนกระตุน
ให้ปฏิบัติการโดยชี้ให้เห็นถึงสภาพที่คิดเลิศ”.

ดร. ชัยอนันต์ สมทวนิช ให้ความหมาย
อุดมการณ์ว่า อุดมการณ์เป็นได้ทั้ง “ทฤษฎีที่แจกแจง
แยกแยะแนวความคิดความเชื่ออันมีแบบแผนซึ่ง
มุ่งอธิบายสภาพการณ์ในสังคมทั้งที่เป็นมาแล้วใน
อดีต ที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบัน และที่จะเป็น
ไปในอนาคต และอุดมการณ์อาจเป็นเครื่องมือของ
การต่อสู้ทางการเมืองระหว่างบุคคลหรือกลุ่ม
บุคคล 2 ฝ่าย ที่มุ่งโต้แย้งหลักการของฝ่ายตรงข้าม
โดยเชื่อว่าอุดมการณ์ของอีกฝ่ายมีรากฐานมาจากผล
ประโยชน์ทางสังคมของกลุ่มนั้น” ชัยอนันต์สรุป
ความหมายอุดมการณ์ไว้ว่า “เป็นแบบฉบับของ
ความคิดความเชื่อที่มีความเคร่งครัดอยู่มาก...”.

ดร. ดิเรก อธิเวทิน ให้ความหมายอุดมการณ์ โดยเน้นไปที่อุดมการณ์ทางการเมืองว่าเป็น ลัทธิทางการเมืองที่อธิบายความเป็นมาของระบบสังคมมนุษย์ในอดีต สภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบันและแนวโน้มของอนาคต วางแนวทางปฏิบัติสำหรับสมาชิกในปัจจุบันและสำหรับการบรรลุถึงความมุ่งหวังของอนาคต พร้อมทั้งให้ความหมายแก่ชีวิต แก่ความประพฤติ และความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งแวดล้อมและระบบสังคมทั้งหมด.

ดร. กมล สมวิเชียร เห็นว่า อุดมการณ์คือความคิดที่เกี่ยวกับชีวิตและสังคม อันมีลักษณะเป็นแบบแผนและเป็นที่ยึดถือของคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด.

ความเห็นทั้งหลายของนักวิชาการทุกท่านดังกล่าวได้พร้อมกันสรุปออกมาว่าอุดมการณ์ “เป็นระบบความคิดที่มีแบบแผนก่อให้เกิดแรงผลักดันให้กระทำหรือละเว้นกระทำในอันที่จะบรรลุถึงซึ่งสภาพอันพึงปรารถนาในขณะนั้น.”²⁷

ต่อมา ดร. ชัยอนันต์ ได้ทำการศึกษาค้นคว้าความหมายของอุดมการณ์นักคิดหลาย ๆ ท่าน และให้ความหมายของ “อุดมการณ์” ใหม่ว่า “เป็นระบบความเชื่อหรือระบบความคิดที่อธิบายถึงบทบาทของคนในสังคม อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม คนต่อรัฐ และอธิบายสภาพความเป็นไปทางสังคมว่า เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น สภาพเช่นนี้น่าพึงปรารถนาหรือไม่.... อุดมการณ์มีข้อเรียกร้องให้คนยอมรับ เชื่อมั่น ศรัทธา เพื่อให้เกิดความร่วมมือกันในกลุ่มชนที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมไว้ การเรียกร้องให้มีศรัทธานั้นไม่จำเป็นว่าอุดมการณ์นั้นจะถูกคัดค้านหรือปฏิเสธความจริง แต่การที่คนหมกมุ่น “เชื่อว่า”

อุดมการณ์หนึ่งบรรยายถึงสรรพสิ่งในสังคมได้ถูกต้องเป็นจริง และผู้ยึดมั่นในความเชื่อนั้นอีกเขาความเชื่อเป็นหลักปฏิบัติตัวในหลาย ๆ โอกาส ทำให้ความเชื่อที่ว่านั้นมีลักษณะเป็นอุดมการณ์”²⁸ จากนั้น ดร. ชัยอนันต์ ก็ชี้ให้เห็นว่า อุดมการณ์ที่เสรีนิยม อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ อุดมการณ์ประชาธิปไตย และอุดมการณ์สังคมนิยม คือ อุดมการณ์ (ทางการเมือง) สำคัญที่มีอิทธิพลต่อสังคม.²⁹

อุดมการณ์ในทัศนะของนักวิชาการไทยที่กล่าวมานี้มีรายละเอียดปรากฏในบันทึกการสัมมนาเรื่อง “อุดมการณ์กับสังคมไทย” และได้มีการถกเถียงโต้แย้งหาความหมายของคำว่า “อุดมการณ์” โดยนักวิชาการส่วนใหญ่พุ่งความสนใจไปที่ลัทธิเศรษฐกิจการเมืองต่าง ๆ เช่น ลัทธิกษัตริย์นิยม ลัทธิอำนาจนิยม ลัทธิชาตินิยม ลัทธินาซี ลัทธิคอมมิวนิสต์ ฯลฯ เหมือนเช่นนักวิชาการตะวันตกกลุ่มประจักษ์พยานนิยม ในขณะที่ผู้ถกเถียงบางท่าน เช่น อนุช อภาภิรม เห็นว่าคำกึ่งนักเป็นอุดมการณ์ คือเป็นอุดมการณ์ศักดิ์สิทธิ์ ส่วนสุรพงษ์ ชัยนาม เห็นว่าอุดมการณ์เป็นความคิดของกลุ่มผู้นำที่พยายามคงอำนาจไว้ สำหรับอาจารย์พงศ์เพ็ญ ให้ความหมายอุดมการณ์เน้นเอียงไปในเรื่องของอุดมคติ.

อุดมการณ์ในทัศนะของมาร์กซิสต์

อันเนื่องมาจากความแตกต่างในเรื่องปรัชญาวิธีการศึกษา รวมทั้งจุดมุ่งหมายในการค้นคว้าหาความเป็นจริงที่แตกต่างกันระหว่างนักคิดทั้งหลายกับสำนักมาร์กซิสต์ ทำให้มาร์กซิสต์ไม่ยอมรับและโต้แย้งแนวความคิดของนักคิดหรือสำนัก

กติกอื่น ๆ เสมอมา พร้อมทั้งได้พยายามเสนอและพิสูจน์แนวความคิดต่าง ๆ ตามกรอบลัทธิมาร์กซ์ที่แต่ละคนตีความกัน “อุดมการณ์” เป็นเรื่องหนึ่งที่มาร์กซิสต์ไม่ยอมรับและโต้แย้งความเห็นที่ให้ไว้โดย มานไฮม์, เวเบอร์ นักคิดกลุ่มประจักษ์พยานนิยมและหน้าที่นิยม และได้ให้ความหมายอุดมการณ์ไว้หลากหลายพอสมควร เช่น³⁰

กรามสกี (Gramsci, 1971) ให้ความหมายอุดมการณ์ว่า คือความเชื่อทั้งหลายที่เกิดมาจากการผลิตหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่แน่นอนแบบใดแบบหนึ่ง.

อัลทุสเซร์ (Althusser, 1969) ให้ความหมายว่า “อุดมการณ์คือความเชื่อทั้งหลายที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ซึ่งเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการปฏิบัติทางสังคม (Social practice) มากกว่าจะเกี่ยวข้องกับความรู้ทางทฤษฎี” และต่อมา (1971) ให้ความหมายใหม่ว่า “เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่หยอกล้อระหว่างผู้คนในสังคม และแสดงออกมาเป็นความรู้สึกนึกคิดโดยไม่ตั้งใจ”.

กาลินีโกส (Callinicos, 1976) ให้ความหมายว่า “อุดมการณ์คือการต่อสู้ทางชนชั้นที่ปรากฏออกมาในรูปการจิตสำนึก”.

ซัมเนอร์ (Colin Sumner, 1979) ให้ความหมายอุดมการณ์ว่า “คือรูปการจิตสำนึกที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติทางสังคมและสะท้อนโครงสร้างและการปรากฏตัวของการปฏิบัติ”³¹ ซัมเนอร์ให้ข้อสรุปไว้ด้วยว่า แม้มาร์กซิสต์จะใช้กรอบแนวความคิดของลัทธิมาร์กซ์ ก็ยังให้ความหมายของอุดมการณ์แตกต่างกันไป เช่น บางคนคิดว่าอุดมการณ์จะต้องเป็นระบบความคิด ส่วนบางคนคิดว่าแม้แต่รูปการจิตสำนึกเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็เป็นอุดมการณ์ได้

หรือบางคนก็คิดว่าอุดมการณ์จะต้องเป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิดที่ไม่ตรงต่อความเป็นจริง แต่อีกหลาย ๆ คนเชื่อมโยงอุดมการณ์เข้ากับการปฏิบัติทางสังคมทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ซัมเนอร์เห็นว่ามาร์กซิสต์ทุกคนจะให้ความหมายอุดมการณ์โดยทั่วไปที่รูปการจิตสำนึก ถ้าเกิดจากการปฏิบัติทางสังคม มีขอบเขตการแผ่คลุมทั่วทั้งสังคม และสะท้อนความสัมพันธ์ทางสังคมและการปรากฏตัวของปรากฏการณ์ต่าง ๆ³²

สำหรับดริคเกอร์ (H.M. Drucker, 1974) มิได้ริบคว่นให้ความหมายคำว่าอุดมการณ์ไว้ หากได้สืบเสาะค้นคว้าความเป็นมาของคำว่า “อุดมการณ์” นับแต่มีการเริ่มใช้คำนี้โดย เคอ ทราวซี มาจนกระทั่งการใช้ความหมายของคำนี้ในปัจจุบัน ดังที่ชี้ไว้แต่แรกแล้ว ดริคเกอร์มีสมมติฐานว่า ความลึกลับความเชื่อมีบทบาทอย่างสำคัญในกิจกรรมทางการเมืองและจิตสำนึก แนวความคิดเรื่อง “อุดมการณ์” ของลัทธิสำคัญ ๆ เช่น ลัทธิอนุรักษนิยม เสรีนิยม และมาร์กซิสต์ ก็คืออุดมการณ์ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ของลัทธินั้น ๆ ผลการศึกษาความเป็นมาของคำว่า “อุดมการณ์” ทำให้ดริคเกอร์พบว่า แนวความคิดเรื่องอุดมการณ์ทั้งหมดล้วนได้รับอิทธิพลจากมาร์กซ์ ไม่ว่าจะเห็นด้วยกับมาร์กซ์หรือต่อต้านมาร์กซ์ก็ตาม ดริคเกอร์ซึ่งทำการศึกษาแนวความคิดเรื่องอุดมการณ์ของมาร์กซ์อย่างละเอียด ได้พบอีกว่า มาร์กซ์ได้พูดถึงอุดมการณ์ไว้ใน 2 แห่งด้วยกัน มิใช่แง่เดียวในเรื่องของจิตสำนึกปลอมแปลงคั่งทึ่กล่าวมาแล้ว ดริคเกอร์กล่าวว่า มาร์กซ์พูดถึงอุดมการณ์ใน 2 แห่ง อย่างเฉพาะเจาะจงสำหรับช่วงประวัติศาสตร์สมัยหนึ่ง ๆ กล่าวคือ

1. ในแง่กำเนิดหรือที่มาของอุดมการณ์นิยม คาร์ลเกออร์พบว่า มาร์กซ์พูดถึงอุดมการณ์ว่าเป็นแบบแผนของความคิดความเชื่อที่เกิดจากจิตสำนึกปลอมแปลงซึ่งชักนำให้นักคิดและผู้คนของสังคมเกิดความเข้าใจผิดจากความเป็นจริง จิตสำนึกปลอมแปลงดังกล่าวเกิดจากผลประโยชน์แห่งชนชั้น³³ คาร์ลเกออร์อธิบายแนวความคิดของมาร์กซ์เรื่องจิตสำนึกปลอมแปลงในยุคคลุมนิยมเริ่มแรกไว้ชัดเจนมากดังนี้ “ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมมักจะพูดหรือแสดงความเห็นด้วยประสพการณ์ในขอบเขตอันจำกัด แต่ละคนมักจะคำนึงถึงข้อได้เปรียบของคนก่อนและนั่นคือความเป็นจริงของชีวิตที่ปฏิเสธไม่ได้ ส่วนผู้คนที่มิมีจิตใจกว้างขวางมีสายตายาวไกล รวมทั้งมีเวลามากพอที่จะสลับทวิบททั้งผู้อื่น ได้มาก ๆ ก็อาจไม่เป็นดังเช่นที่กล่าวนี้ได้ แต่เชื่อได้เลยว่าบุคคลกลุ่มหลังนี้มีอยู่ไม่มากนัก คนส่วนใหญ่ที่เวลานั้นแต่ละตัวนั้นมีจิตสำนึกปลอมแปลงโดยที่เราไม่เห็นกันหรือกว่าความคิดของเราหนักับแคบเพียงไร ดังนั้น เมื่อเราพูดถึงความหวังหรือความกลัวของเรา เราก็มักต้องอ้างเรื่องสิทธิของตนเองขึ้นมากล่าวอยู่เสมอ และสิทธิที่เวลานั้นคือสิทธิในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ทั้งหมดนี้คือจิตสำนึกปลอมแปลงซึ่งมาร์กซ์ชี้ว่าเป็นอุดมการณ์ของผู้คนในสังคม”³⁴

2. ในแง่บทบาทหรือการใช้อุดมการณ์นิยม คาร์ลเกออร์พบว่า มาร์กซ์พูดถึงอุดมการณ์ว่าเป็นแบบแผนความคิดที่ถูกนำมาเอ่ยอ้างแก้ต่าง (apology) ให้สภาพต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์แห่งชนชั้นอีกเช่นกัน³⁵ คาร์ลเกออร์อธิบายแนวความคิดของมาร์กซ์ซึ่งพูดถึงอุดมการณ์ที่ใช้แก้ต่าง

ให้สภาพที่ดำรงอยู่ไว้ดังนี้ “มาร์กซ์มองว่าสภาพการณ์ทางสังคมที่เปิดโอกาสให้นักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกสามารถค้นคว้าอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ได้ มาถึงจุดจบเมื่อวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้ามาถึงขั้นหนึ่ง...”³⁶ “...ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์นำทางให้ชนชั้นนายทุนเข้มแข็งขึ้นจนกระทั่งโค่นล้มระบบศักดินาลงได้ แต่เมื่อการปฏิวัติเสร็จสิ้นลง ความขัดแย้งทางการเมืองก็เริ่มเปลี่ยนมาสู่การต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพที่ถูกกดขี่”³⁷ และอีกตอนหนึ่งว่า “ภายใต้ความขัดแย้งใหม่นี้ชนชั้นนายทุนได้เปลี่ยนความคิดของเขาไปมากมาย ดังเช่นเรื่องรัฐ แต่ก่อนนายทุน (ซึ่งยังมีได้อำนาจรัฐ) มักมอง ‘รัฐ’ อย่างระแวงสงสัย แต่พอพวกนายทุนได้อำนาจรัฐ ‘รัฐ’ ก็กลายเป็นเครื่องมือที่เป็นประโยชน์ของพวกเขาในการปราบปรามชนชั้นกรรมาชีพไปแล้ว เมื่อชนชั้นนายทุนมีอำนาจอุดมการณ์ของพวกเขาก็มีได้มีทั้งทำนองแบบวิทยาศาสตร์อีกคือไป หากมีลักษณะแก้ต่างให้ระบบที่ดำรงอยู่” คาร์ลเกออร์เห็นว่านี่คือจุดเปลี่ยนแปลงความหมายของอุดมการณ์ในประวัติศาสตร์ กล่าวคือนักอุดมการณ์อาจแบ่งได้เป็น 2 พวก คือพวกจิตสำนึกปลอมแปลงก่อนหน้าการปฏิวัติทุนนิยม และพวกแก้ต่างให้ระบบที่ดำรงอยู่ภายหลังปฏิวัติทุนนิยมแล้ว.³⁸

การใช้อุดมการณ์แก้ต่างให้ระบบที่ดำรงอยู่ในยุคหลังปฏิวัติทุนนิยม คาร์ลเกออร์หยิบยกหลักฐานที่มาร์กซ์ชี้ ตัวอย่างนักคิดเช่น เจเรมี เบนแธม (Jeremy Bentham) ผู้คิดสร้างทฤษฎีอรรถประโยชน์ (Theory of Utility) คาร์ลเกออร์อ้าง

คำของมาร์กซ์ไว้คงต่อไปนี้ “มาร์กซ์กล่าวว่า เนื้อหาทางเศรษฐศาสตร์ค่อย ๆ เปลี่ยนทฤษฎี อรรถประโยชน์ไปสู่การอ้างถึงความชอบธรรมใน กิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐ เบนแรมและสำนักศิษย์ พยายามพิสูจน์ให้เห็นว่าภายใต้สภาพการณ์ที่ดำรง อยู่ ความสัมพันธ์ทั้งหลายของผู้คนในสังคมขณะ นั้นก็อยู่แล้ว นักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ทั้งหลายก็ มักพากันกล่าวอ้างทำนองนี้.”³⁹

นอกจากเบนแรม คริกเกอร์ได้แสดงให้เห็น คิวว่า มาร์กซ์ยังได้วิพากษ์นักคิดเช่น เอ็ดมันด์ เบิร์ก (Edmund Burke) และโทมัส มัลธัส (Thomas Malthus) มาร์กซ์เห็นว่าบุคคลทั้งสอง มิได้เป็นนักทฤษฎีหรือนักวิทยาศาสตร์ที่พยายาม พัฒนาความรู้ต่าง ๆ ให้ก้าวหน้าไป (เหมือนสมิท และริคาโดที่กล่าวไว้แต่แรก—ผู้เขียน) แต่ทั้งสอง เป็นนักอุดมการณ์ที่ใช้ทฤษฎีความชอบธรรมของ สภาพต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ ดังนั้น อุดมการณ์ในแง่ จิตสำนึกปลอมแปลง ซึ่งอย่างน้อยเคยเป็นวิญญาน แห่งการค้นคว้าแสวงหาความเป็นจริงอย่างสุจริต และอย่างเป็นทางการก็ได้ถูกแทนที่ด้วยความ กังใจซึ่งคอยเผ่าแค้นให้ระบบที่ดำรงอยู่ไปแล้ว⁴⁰

แม้คริกเกอร์วิเคราะห์อุดมการณ์ในทัศนะ มาร์กซ์ออกเป็น 2 นัยดังกล่าวมาแล้ว แต่คริก-เกอร์ยังคงเห็นว่ามาร์กซ์มีทัศนะไม่ครอบคลุม ครอบคลุมทั้งหมดก็อยู่ที่โดยเฉพาะระบบในสมัยที่ มาร์กซ์สิ้นชีวิตไปแล้ว คริกเกอร์เห็นว่าอุดมการณ์ นอกจากจะเป็นเรื่องจิตสำนึกปลอมแปลงและร้อ แก่ต่างให้ระบบที่ดำรงอยู่ ดังที่มาร์กซ์ไว้ชัดแล้ว ก็ตาม อุดมการณ์ยังมีบทบาทเป็นความคิดในการ ก่อสู่ทางชนชั้นได้ค้ำ⁴¹ สำหรับเรื่องนี้คริกเกอร์

จึงเสนอว่าอุดมการณ์น่าจะมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงสังคมด้วย.

3. ในแง่บทบาทการเปลี่ยนแปลงสังคมท นนิยม คริกเกอร์อธิบายว่า “มาร์กซ์มิได้พูดไว้ ชัดแจ้งว่า ความคิดและความพยายามที่ปฏิวัติ สังคมท นนิยมของชนชั้นกรรมาชีพและชนชั้นอื่นๆ (ดังเช่นที่มาร์กซ์คาดการณ์ไว้และพยายามเข้าม ี ส่วนร่วมด้วยตนเองนั้น) เป็นอุดมการณ์ค้ำหรือไม่ เลนินได้สร้างความกระจ่างแจ้งในวิธีการ ปฏิวัติ สังคมไว้ระดับหนึ่ง เช่น พุคถึงองค์กรจัดตั้งผู้นำ การปฏิวัติ การเคลื่อนไหวมวลชนและแนวร่วม การปฏิวัติ เป็นต้น แต่เลนินก็มิได้พูดไว้ชัดเจน อีกเช่นกันว่าอุดมการณ์เข้ามามีบทบาทอย่างไรใน การปฏิวัติสังคมซึ่งนำโดยชนชั้นกรรมาชีพ.”⁴²

แม้ช่วงเวลาต่อมา คริกเกอร์ก็ยังคงเห็น ว่ามีมาร์กซ์ลัทธิอีกหลาย ๆ คนพูดถึงอุดมการณ์ และ มาร์กซ์ลัทธิเหล่านี้ เช่น คอยเซอร์ (Deutscher), กรัมชี่ และแฮร์ริส (Nigel Harris) ก็มองเหมือน เช่นเลนินว่าสังคมคงมีการต่อสู้ทางชนชั้นตลอด เวลา ความศึคยอมให้ข้อโต้แย้งและสร้างแผน ปฏิบัติการขึ้นมาได้ ดังนั้น ความคิดดังกล่าวก็คือ อุดมการณ์⁴³ แฮร์ริสเคยกล่าวถึงอุดมการณ์ในทำนอง นี้ไว้ครั้งหนึ่งว่า “สิ่งสำคัญสำหรับอุดมการณ์คือ อุดมการณ์สามารถชักนำกลุ่มคนที่ให้การยอมรับ อุดมการณ์นั้น ๆ ไปสู่จุดมุ่งหมายได้หรือไม่ ส่วน ปัญหาที่ว่าเนื้อหาของอุดมการณ์จะถูกค้ำหรือไม่ หรือมีเหตุผลแก่ไหนนั้นเป็นเรื่องรองลงไป”⁴⁴ คริกเกอร์เห็นว่า มาร์กซ์ลัทธิกลุ่มนี้มีลักษณะเป็น นักการเมือง หรือที่เรียกว่า นักการเมืองมาร์กซ์ลัทธิ (Political Marxists) ซึ่งมีทัศนะต่างกับมาร์ก-

ริสต์ที่เน้นอุดมการณ์ในแง่จิตสำนึกปลอมแปลง และเรียกมาร์กซิสต์กลุ่มหลังนี้ว่า นักปรัชญา มาร์กซิสต์ (Philosophical Marxists)⁴⁵

อย่างไรก็ตาม ครักเกอร์ออกจะไม่แน่ใจนัก ความคิดในการเปลี่ยนแปลงสังคมทุนนิยมจะเป็น อุดมการณ์ไปช่วยหรือไม่ ทั้งคำถามที่ครักเกอร์ตั้งไว้ค่อนข้างหนึ่งความว่า “ดูเหมือนว่าพรรคคอมมิวนิสต์ทั้งหลายในปัจจุบันกำลังเร่งปลูก สร้างจิตสำนึกที่ถูกต้อง (True Consciousness) ให้แก่ชนชั้นกรรมาชีพและพันธมิตรอยู่ ปัญหาคือการพยายามสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องนี้เป็น ‘อุดมการณ์’ แห่งช่วงสมัยทางประวัติศาสตร์ด้วยหรือไม่”⁴⁶

ความสงสัยของครักเกอร์ในประเด็นนี้ ชีให้ เห็นว่า ครักเกอร์เองก็ยังสับสนในความหมายของ ‘อุดมการณ์’ อยู่ กล่าวคือ ประการแรก ครักเกอร์

ยังคงแยกไม่ออกระหว่าง คำว่า “อุดมการณ์” กับ คำว่า “ลัทธิ” และ “อุดมคติ” ประการที่สอง ครักเกอร์ยังมีความเห็นไม่ชัดเจนในเรื่อง การต่อสู้ ตามลัทธิความเชื่อ กับการต่อสู้ตามแนวความคิด หรืออุดมคติภายใต้โครงการของอุดมการณ์ที่ ครอบงำอยู่ สำหรับการต่อสู้ในประเภทหลังนี้ แท้ที่จริงเป็นเรื่องของการใช้อุดมการณ์หรือเลือก เห็นความคิดหนึ่ง ๆ ของอุดมการณ์ เป็นเครื่องมือ ทางการเมืองนั่นเอง รายละเอียดในข้อโต้แย้งต่อ ครักเกอร์ทั้งสองประการนี้ จะเห็นได้ต่อไป

อย่างไรก็ดี เท่าที่ได้เสนอความเป็นมาของ ความหมายของคำว่า “อุดมการณ์” ทั้งที่ได้กล่าวถึง ความหมายที่ได้ให้ประโยชน์เป็นอย่างมากในการ พัฒนา ให้ความหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้นของคำว่า “อุดมการณ์” หรือ “ระบบความคิด”.

(3)

ความหมายของ “อุดมการณ์” หรือ “ระบบความคิด”

จากประวัติความเป็นมาของคำว่า “อุดมการณ์” (หรือระบบความคิด) ชีให้เห็นว่าความหมายของ “อุดมการณ์” ผันแปร ไปตามความคิดของนักคิดแต่ละท่านต่างยุคต่างสมัยและต่างสำนัก ระดับการ ผันแปรของความหมายมีนัยของการตกเตียงใน ประเด็นต่าง ๆ ที่พอจะวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์ หาลักษณะเฉพาะของอุดมการณ์ได้ดังนี้

อุดมการณ์มิใช่ลัทธิ

ดังได้กล่าวไว้แต่แรกว่า แม้อุดมการณ์และ ลัทธิจะมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน แต่อุดมการณ์

ก็แตกต่างจากลัทธิอย่างน้อยใน 2 แง่คือ ด้านการ ให้ค่าและการตัดสินค่า ซึ่งอุดมการณ์ไม่จำเป็นต้องมี เจตนาเชิงบังคับหรือหวังผลในการปฏิบัติอย่าง เกร็งครัด ส่วนลัทธิกำหนดเจตนาไว้แน่นอนและ ต้องการให้เกิดผลในการปฏิบัติ ด้วยการแสดง ออกของความคิด ลัทธิมุ่งเน้นความเกร็งครัด แน่นนอนในแบบแผนการ ปฏิบัติขณะที่อุดมการณ์ ไม่ กำหนดหรือเรียกร้องสิ่งเหล่านี้ไว้ตายตัว ลัทธิจึง มีความจำกัดชัดเจนและโตแค่นกว่าอุดมการณ์.

อย่างไรก็ตาม นักคิดสำนักประจักษ์พยาน นิยมและหน้าที่นิยมได้ใช้คำ “อุดมการณ์” หรือ

“ลัทธิ” สัมพันธ์และเกี่ยวพันกันโดยมิได้คำนึงถึงความแตกต่างดังกล่าวข้างต้น สาเหตุสำคัญเพราะขาดการตรวจสอบความเป็นมาแห่งความหมายของคำว่า “อุดมการณ์” ในรายละเอียด อันเป็นลักษณะปะปนกับคตินิยมของสำนักคิดทั้งสองซึ่งขาดทัศนะทางประวัติศาสตร์ (a-historical) นอกจากนี้ การแผ่ขยายและการเจริญเติบโตของแนวความคิดของสำนักคิดทั้งสอง ซึ่งต้องการความชำนาญงานเฉพาะด้านอันเนื่องมาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม ทำให้แนวความคิดเรื่อง “ลัทธิอุดมการณ์” หรือ “อุดมการณ์ทางการเมือง” ของสำนักคิดทั้งสองค่อยแยกเรื่องเศรษฐกิจ สังคม การเมืองออกจากกัน และกลบเกลื่อนร่องรอยความเป็นมาแต่ดั้งเดิมของคำว่าอุดมการณ์ซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมการณ์ทางสังคม ครอบคลุมเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยอีกด้วย.

ข้อสรุปสำหรับความแตกต่างระหว่างลัทธิและอุดมการณ์คือ อุดมการณ์มิใช่ลัทธิและลัทธิมิใช่อุดมการณ์ ในยุคหนึ่งสมัยหนึ่งอุดมการณ์อาจเป็นอุปสรรคต่อการเผยแพร่ความคิดหรือลัทธิอาจกลายเป็นอุดมการณ์ของสังคมเมื่อลัทธิมีลักษณะครอบคลุมกว้างขวาง หยั่งลึก และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของผู้คนจนกลายเป็นความรู้ดีที่เคยชิน.

อุดมการณ์มิใช่อุดมคติ

ทั้งอุดมการณ์และอุดมคติต่างก็เป็นแบบแผนความรู้ดีที่นักคิดของผู้คนในสังคม ซึ่งผลักดันให้เกิดการปฏิบัติและเกี่ยวพันกันในลักษณะที่เกิดขึ้น

อุดมคติจากอุดมการณ์ของสังคม อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์เป็นแบบแผนความรู้ดีที่นักคิดที่สืบทอดฝั่งลึก และปรากฏอยู่ในความคิดของผู้คนทั่วทั้งสังคม ส่วนอุดมคติเป็นความคิดหนึ่ง ๆ ของปัจเจกชนหรือกลุ่มคนซึ่งเลือกเห็นด้วยมาจากระบบความคิดที่ดำรงอยู่ และมีการถกเถียงหรือมุ่งหวังสภาพที่ดีเลิศที่ “ควรจะเป็น” ซึ่งไม่มีอยู่จริงในขณะนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น เรื่องศาสนาที่มีการแข่งขันกันอย่างสมบูรณ์ทางเศรษฐศาสตร์ถือเป็นศาสนาในอุดมคติของสังคมมุสลิมแบบทุนนิยม ระบบราชการในอุดมคติ (The Ideal Type) ของเวเบอร์ก็เป็นอุดมคติของสังคมที่มีระบบราชการเต็มไปกับการคอร์รัปชัน การใช้อภิสิทธิ์ และการเล่นพรรคเล่นพวก หรือเรื่องนิพพานซึ่งเป็นอุดมคติของสังคมที่ผู้คนเชื่อถือในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด.

ดังนั้น ความหมายของคำว่าอุดมการณ์ที่เข้าใจกันอยู่ในสังคมไทย โดยเฉพาะในแวดวงวิชาการของไทยคงเห็นได้จากการสรุปความหมายคำว่า “อุดมการณ์” เกี่ยวข้องกับสภาพที่ดีเลิศนั้น ถือได้ว่าเป็นความเข้าใจที่ไขว่เขวเพราะนำเอา “สภาพที่ดีเลิศ” ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของอุดมคติมาใช้เป็นความหมายของอุดมการณ์.

อุดมการณ์เกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างไร

อุดมการณ์แตกต่างจากศาสนาเพราะศาสนาคือลัทธิความเชื่อที่คงอยู่บนพื้นฐานแห่งความศรัทธาในเรื่องพระเจ้า หรือการแสวงหาทางหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ศาสนามีเรื่องพิธีกรรม มีการปฏิบัติจริยธรรมตามคัมภีร์ สำหรับ

อุดมการณ์เป็นแบบแผนความรู้ที่นักคิดของผู้คนในสังคม มิใช่ลัทธิความเชื่อในเรื่องลึกลับ.

อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์สัมพันธ์กับศาสนาอย่างใกล้ชิด เพราะอุดมการณ์นอกจากเป็นแบบแผนความรู้ที่นักคิดที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมแล้วยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ความศรัทธาในสิ่งต่าง ๆ อีกด้วย.

ความคิดของเวเบอร์เรื่อง Elective Affinity of Ideas หรือที่ตรรกเกอร์ถือว่าเป็นอุดมการณ์นั้น เวเบอร์เห็นความสำคัญของบทบาทและอิทธิพลของศาสนาที่มีต่ออุดมการณ์มากกว่าลักษณะทางเศรษฐกิจการเมือง ทั้งนี้แตกต่างจากความคิดของมาร์กซ์และมาร์กซิสม์ทั้งหลายที่มองว่าพื้นฐานทางเศรษฐกิจมีความสำคัญต่ออุดมการณ์เป็นอันดับแรก ส่วนการเมืองและศาสนาก็มีความสำคัญมากเช่นกันในเรื่องการเสริมสร้างหรือการท่วงเที้ยการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานทางเศรษฐกิจ แต่เป็นความสำคัญที่เกิดขึ้นมาภายหลังบทบาทของพื้นฐานทางเศรษฐกิจ.

ทั้งนี้ ในขณะที่เวเบอร์และสานุศิษย์พยายามชี้ให้เห็นว่าศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ที่มีอิทธิพลผลักดันสร้างความสำเร็จรุ่งเรืองให้สังคมยุโรป มาร์กซ์และมาร์กซิสม์ทั้งหลายก็จะตั้งวิพากษ์วิจารณ์แนวความคิดของเวเบอร์ว่าศาสนาเกิดขึ้นมาได้อย่างไรและก่อนหน้ามีศาสนาต่าง ๆ เกิดขึ้นในโลก สังคมมนุษย์ได้ผ่านการมีอุดมการณ์ใด ๆ มาบ้างหรือไม่

มาร์กซ์และมาร์กซิสม์หลายคนชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์ไม่จำเป็นต้องมีขึ้นเมื่อมีศาสนา เพราะก่อนหน้ามีศาสนาต่าง ๆ เกิดขึ้น อุดมการณ์ในสังคม

เกิดขึ้นมาก่อนนานแล้ว เช่น อุดมการณ์ของสังคมบุพกาลที่เชื่อดีในความเท่าเทียมของมนุษย์ หรืออุดมการณ์ของสังคมทาส ที่เชื่อดีในเรื่องความไม่เท่าเทียมกันระหว่างนายกับทาส เป็นต้น ศาสนาเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อภายหลัง ดังนั้น อุดมการณ์ในทัศนะของมาร์กซ์และมาร์กซิสม์จึงน่าจะครอบคลุมกว้างขวางและสะท้อนความเป็นจริงได้รอบคอบมากกว่าแนวความคิดเรื่อง Elective Affinity of Ideas ของเวเบอร์.

อุดมการณ์มีฐานะทางประวัติศาสตร์หรือไม่

เมื่ออุดมการณ์เป็นแบบแผนความรู้ที่นักคิดของผู้คนในสังคม อุดมการณ์จึงต้องมีความเป็นนามธรรม มีจุดกำเนิด และมีการคลี่คลายขยายตัว อุดมการณ์เป็นผลิตผลทางประวัติศาสตร์ได้พอ ๆ กับการที่มนุษย์ซึ่งมีอุดมการณ์คือผู้สร้างประวัติศาสตร์และฐานะของอุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์จะเป็นที่แจ่มชัดได้ก็ต่อเมื่อมีการศึกษากันกว่าประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการ ทัศนะวัตถุนิยมประวัติศาสตร์วิภาษวิธีของมาร์กซ์จึงให้ประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษารื่องอุดมการณ์ ในขณะที่ "อุดมการณ์" ของมานไฮม์คือความคิดของผู้มีอำนาจอยู่ในขณะใดขณะหนึ่งซึ่งเป็นความคิดแบบปฏิบัติการ ส่วนชนชั้นที่ไม่มีอำนาจก็มีความคิดแบบก้าวหน้าหรือยูโทเปีย ความคิดเรื่อง "อุดมการณ์" ของมานไฮม์เกิดขึ้นจากการพยายามสร้าง "ภาวะทั่วไป" (generalization) โดยมิได้คำนึงถึงความสำคัญของรูปธรรมทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงแต่ละสมัยซึ่งทำให้นิยามความหมาย "อุดมการณ์" ของ

มานไฮม์กลายเป็นนามธรรมล่องลอยหาความเป็นจริงที่เป็นรูปธรรมทางประวัติศาสตร์มิได้.

อุดมการณ์เกี่ยวข้องกับชนชั้นหรือไม่

นักคิดที่มองว่าอุดมการณ์เสมือนลัทธิ มักไม่ให้ความสำคัญเรื่องชนชั้น ดังเช่น เบดส์และ เตน เตนโอไว้ว่า เทคนิคใหม่ๆ ทำให้เรื่องชนชั้นมีบทบาทลดลง นักคิดเหล่านี้มีพื้นฐานความคิดคล้ายตามเวเบอร์ที่ให้ความสำคัญกับกลุ่มทางสังคมและสมาคมอาชีพ เช่น กลุ่มข้าราชการ กลุ่มปัญญาชน กลุ่มทหาร กลุ่มการเมือง กลุ่มการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ ฯลฯ มากกว่ากลุ่มชนชั้น ความคิดเช่นนั้นนับว่าทำหายอย่างยิ่งต่อการศึกษาในปัจจุบันว่า ชนชั้นเป็นเรื่องที่หมดความสำคัญไปแล้วจริง ๆ หรือชนชั้นถูกบังคับครอบงำด้วยบางสิ่งบางอย่าง จนทำให้ผู้คนทั้งหลายพากันคิดว่าหมดความสำคัญ.

อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกนึกคิดของผู้คนโดยทั่วไปในปัจจุบันเกี่ยวกับการจัดแบ่งคนในสังคมออกเป็นชนชั้น (Strata) เช่น ชนชั้นสูง ชนชั้นต่ำ ชนชั้นกลาง หรือการแบ่งผู้คนออกเป็นวรรณะ (Caste) ก็นับว่าเป็นร่องรอยที่ชัดเจนให้เห็นการมีอยู่จริงของชนชั้นในอภิปรัชญา ชนชั้นในอภิปรัชญา มีอยู่ 2 ชนชั้นคือ ชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง หรือชนชั้นผู้บังคับกับชนชั้นผู้ยากไร้ และต่อมาเมื่อมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคนิคเครื่องมือเครื่องใช้มากยิ่งขึ้น กำเนิดและการขยายตัวของชนชั้นใหม่ก็เกิดขึ้นและเรียกกันต่อมาว่า ชนชั้นกลางหรือกระฎุมพี ชนชั้นกระฎุมพีได้พัฒนา

ต่อมาเป็นชนชั้นนายทุนและมีคู่ปรปักษ์ทางชนชั้นคือชนชั้นกรรมาชีพ.

ความคิดของมาร์กซ์, มานไฮม์ รวมทั้งนักคิดสำคัญอื่นๆ ในสมัยต่อมา เช่น กาเตโน มอสกา (Gaetano Mosca, 1858-1941) วิลเฟรโด ปาเรโต (Vilfredo Pareto, 1848-1923) ล้วนสะท้อนการมีอยู่ของชนชั้นในสังคมด้วยกันทั้งสิ้น.⁴⁷

อย่างไรก็ตาม การสะท้อนการดำรงอยู่ของชนชั้นของนักคิดแต่ละคนมิใช่จะสอดคล้องในทางเดียวกันอันเนื่องมาจากการตีความคำว่า "ชนชั้น" นั้นแตกต่างกันออกไป เช่น ในขณะที่มาร์กซ์พูดถึงชนชั้น มาร์กซ์จะระบุได้อย่างเฉพาะเจาะจงว่าชนชั้นใดเป็นชนชั้นผู้ปกครอง ชนชั้นใดเป็นชนชั้นที่ถูกปกครอง เพราะอะไร ทั้งนี้โดยคำนึงถึงรูปธรรมตามยุคสมัยดังเช่นในสังคมทาส พลังการผลิตสำคัญคือทาส ส่วนความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เด่นชัดคือเจ้าของทาสซึ่งเป็นผู้ควบคุมทาส และมีอำนาจทางการเมือง ดังนั้น ชนชั้นผู้ปกครองก็คือเจ้าทาส ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครองคือทาส ทำนองเดียวกันในสังคมศักดินา ชนชั้นผู้ปกครองคือเจ้าขุนมูลนาย ส่วนชนชั้นผู้อยู่ใต้ปกครองคือแรงงานกสิกรรมที่ดิน เลก และสังคมทุนนิยมก็มีนายทุนเป็นชนชั้นผู้ปกครองและกรรมกรเป็นชนชั้นผู้อยู่ใต้ปกครอง ส่วนมอสกา, ปาเรโต และมานไฮม์มีความเห็นเรื่องชนชั้นไม่เหมือนมาร์กซ์โดยกลับเห็นไปในทำนองเดียวกันว่า คนกลุ่มไหนเป็นผู้ปกครองก็เป็นชนชั้นผู้ปกครองและคนกลุ่มไหนอยู่ใต้การปกครองก็เป็นชนชั้นผู้ถูกปกครอง สำหรับเวเบอร์แม้จะพูดถึงชนชั้นไว้บ้าง แต่

เวเบอร์ให้ความสำคัญกับกลุ่มสถานภาพ (Status group) เช่น กลุ่มข้าราชการ มากกว่าชนชั้น.

ทัศนคติชนชั้นต่างกันก็ทำให้ความเห็นเรื่องความเกี่ยวข้องระหว่างอุดมการณ์กับชนชั้นแตกต่างกันไปด้วย เวเบอร์และมอสส์ก็ได้พูดถึงความเกี่ยวพันระหว่างชนชั้นและอุดมการณ์ไว้โดยตรง เวเบอร์เห็นว่าชนชั้นผู้ถูกปกครองต้องเชื่อฟังชนชั้นผู้ปกครอง เพราะชนชั้นผู้ปกครองมีบารมี (Charisma) ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครองยึดถือในเรื่องจารีตประเพณีและนิสัยดั้งเดิม (Traditional grounds)⁴⁸ มอสส์ก็พูดถึง The political formula ว่า ชนชั้นผู้ปกครองรักษำอำนาจไว้ได้โดยอาศัยพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องกฎหมาย คีลธรรม และไสยศาสตร์ ของชนชั้นผู้ถูกปกครอง.⁴⁹

สำหรับมาร์กซ์และมานไฮม์ กล่าวถึงความเกี่ยวข้องระหว่างอุดมการณ์กับชนชั้นไว้ชัดเจน มาร์กซ์กล่าวว่าอุดมการณ์เกิดขึ้นตามสภาพความเป็นจริงทางวัตถุแห่งยุคสมัยโดยชนชั้นผู้ปกครอง คือ เจ้าทาส เจ้าขุนมูลนาย และนายทุน พยายามครอบงำความคิดของชนชั้นใต้ปกครอง คือทาส เลก และกรรมกร ทั้งนี้เพื่อรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นผู้ปกครอง ส่วนมานไฮม์ (ถึงกล่าวมาแล้ว) มิได้กล่าวอย่างเฉพาะเจาะจงว่าในสมัยใดใครคือชนชั้นผู้ปกครองและใครคือชนชั้นผู้ถูกปกครอง คงกล่าวแต่ชนชั้นผู้ปกครองเป็นนามธรรมลอย ๆ ว่าเป็นผู้มีอุดมการณ์หรือมีความคิดแบบปฏิวัติ นอกจากนั้น มานไฮม์ยังปฏิเสธความคิดของมาร์กซ์ในเรื่องที่มาร์กซ์เชิดชูชนชั้นกรรมาส์ฟโดยมิได้ระบุไว้ชัดว่ามานไฮม์เองนั้น

เชิดชูชนชั้นนายทุนหรือสามารถวางตนเป็นกลางไว้ได้อย่างเคร่งครัดด้วยเหตุผลอะไร.

การถกเถียงเรื่องชนชั้นยังมีอยู่อีกมากและไม่อาจถือเป็นข้อยุติในงานเขียนชิ้นนี้ได้ ด้วยมิใช่จุดมุ่งหมายของงานเขียนนี้ อย่างไรก็ตาม ความเห็นทั้งโดยแจ้งชัดและไม่แจ้งชัดเรื่องความเกี่ยวข้องระหว่างอุดมการณ์ นัยหนึ่งแบบแผนความรู้สึกนึกคิดและความเชื่อ กับชนชั้นคงเทียบมากกว่านี้ให้ความมั่นใจได้ว่าอุดมการณ์เกี่ยวข้องกับชนชั้นอย่างแน่นอน.

ในเมื่ออุดมการณ์มิใช่ลัทธิคังเซินที่นักคิดสำนักประจักษ์พยานนิยมและหน้าที่นิยมกล่าวอ้าง ทั้งมิใช่อุดมคติคังเซินข้อสรุปของนักวิชาการไทย และมีได้กำเนิดหรือได้รับอิทธิพลจากศาสนาเป็นค้ำหลักเหมือนเช่นที่เสนอโดยสำนักเวเบอร์ เรียนนิสต์ แต่อุดมการณ์เป็นแบบแผนความรู้สึกนึกคิดทางชนชั้นที่มีรูปธรรมทางประวัติศาสตร์ อย่างเฉพาะเจาะจงแห่งยุคสมัย แนวความคิดเรื่องอุดมการณ์ของมาร์กซ์และมาร์กซ์นิสต์จึงสะท้อนความเป็นจริงได้ค้ำที่สุดและดีกว่าแนวความคิดเรื่องอุดมการณ์ของมานไฮม์.

ความหมายของอุดมการณ์หรือระบบความคิดจึงสามารถนิยามและปรับปรุงจากทัศนะของมาร์กซ์นิสต์ได้ดังนี้

อุดมการณ์หรือระบบความคิด คือแบบแผนความรู้สึก (Feeling) ความนึกคิด (Thought) และความเชื่อ (Belief) ของผู้คนในสังคมแห่งยุคสมัย ซึ่งเกิดจากจิตสำนึกปลอมแปลง (False Consciousness) แบบแผนความรู้สึกนึกคิดและความเชื่อคังกล่าวกลายเป็นระบบความคิด เมื่อมี

การแก้ต่าง (Apology) ให้สภาพการณ์ที่ดำรงอยู่ และระบบความคิดดังกล่าวจึงกระจายครอบงำและฝังแน่นอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ตลอดจนการแสดงออกของผู้คนในสังคมเมื่อมีการใช้ระบบความคิดนั้นเองเป็นเครื่องมือทางการเมือง (Political Mechanism).

จิตสำนึกปลอมแปลงหมายถึงการสร้างการรับรู้เหตุผล (Rational Perception) ให้เป็นความคิดความเชื่อทางอภิวิสัยที่ไม่ล่วงรู้ถึงความไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงทางภาววิสัยเพื่ออธิบายสภาพการณ์ต่าง ๆ ในสังคม.

ระบบความคิดที่แก้ต่าง หมายถึงการเสริมสร้างจิตสำนึกปลอมแปลงให้มีเหตุผลและเป็นระบบมากยิ่งขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรม (Legitimization) ให้กับสภาพการณ์ที่ดำรงอยู่.

การใช้ระบบความคิดเป็นเครื่องมือทางการเมือง หมายถึงหน้าที่ (Function) ของระบบความคิดในการเป็นกลไกชักจูง ครอบงำ หรือเปลี่ยนแปลงความคิดของคนทั่ว ๆ ไปในสังคมให้

เกิดการยอมรับและคล้อยตาม (Consent and Conformity) สภาพการณ์ที่ดำรงอยู่.

อนึ่ง พึงสังเกตว่าองค์ประกอบของระบบความคิดหรืออุดมการณ์ทั้ง 3 ด้านนี้ มีความเกี่ยวโยงซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งจะเห็นได้ในแบบจำลองที่จะเสนอต่อไป สำหรับการแยกให้ความหมายขององค์ประกอบทั้งสามนี้เป็นเพียงการสมมติแยกแยะให้เห็นได้ชัดเจนนั่น และองค์ประกอบทั้ง 3 นี้จะมีอยู่ในยุคหนึ่งสมัยหนึ่งที่มีชนชั้นเกิดขึ้นดังกล่าวไว้แล้ว.

ปัญหาที่ยังคงค้างอยู่ในความหมายของอุดมการณ์ที่ไว้ไว้คือ จิตสำนึกปลอมแปลงเกิดขึ้นได้อย่างไร ใครเป็นผู้เสริมสร้างจิตสำนึกปลอมแปลงให้เป็นระบบความคิดที่แก้ต่าง และเสริมสร้างอย่างไร ใครเป็นผู้ใช้ระบบความคิดเป็นเครื่องมือทางการเมืองและใช้อย่างไร ปัญหาทั้งหมดนี้สามารถตอบได้เมื่อพิจารณาเรื่องกำเนิดของระบบความคิด (หรืออุดมการณ์).

(4)

กำเนิดของระบบความคิด

จิตสำนึกปลอมแปลง : ระบบความคิดเกิดจากการปฏิบัติทางสังคม

ทฤษฎีวิวัฒนิยมประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์ตอบปัญหาไว้ได้ว่า เรื่องของความคิดหรือจิตสำนึกย่อมเกิดมาจากความสัมพันธ์ทางการผลิตของผู้คนในสังคมแห่งยุคสมัย ความสัมพันธ์ทางการผลิตของผู้คนในสังคมแห่งยุคสมัยก็คือ ลักษณะการ

ดำเนินชีวิตของผู้คนในยุคสมัยหนึ่ง ๆ หรือที่ กอลิน ซัมเมอร์ (Colin Sumner) เรียกว่า การปฏิบัติทางสังคม (Social Practices)⁵⁰ ซัมเมอร์สนับสนุนมาร์กซ์ว่าความคิดหรือระบบความคิดของคนในสังคมมิได้เป็นสิ่งเลื่อนลอยหรือไม่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของผู้คนในแต่ละยุคสมัย ตรงข้ามความคิดหรือระบบความคิดกลับเป็น

สิ่งที่แยกไม่ออกจากการแสดงออกหรือการปฏิบัติของบุคคลในยุคสมัยต่าง ๆ ยิ่งไปกว่านั้น ทั้งระบบความคิดและการกำหนดชีวิตของผู้คนในสังคมยังเป็น “เหตุ” เป็น “ผล” ซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้นอีกด้วย⁵¹ แม้แต่นักวิชาการไทย เช่น ชัยอนันต์ สมุทวณิช ก็เคยกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “ความคิด” และการกำหนดชีวิตของผู้คนในสังคมหรือที่ชัยอนันต์ใช้คำว่า “สภาพสังคม” ไว้อย่างชัดเจนว่า “ความคิดทางการเมืองมักถูกกำหนดโดยสภาพการณ์ของสังคม รากฐานของความคิดทางการเมืองมักเกิดจากการ คำนึงถึงที่ได้รับประโยชน์โดยตรงหรือจากการสังเกตสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคม จากการสังเกตและวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในสังคม ความคิดทางการเมืองมิได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ คัดขาดจากสังคม...ความคิดทางการเมือง...ได้รับอิทธิพลจากสภาพสังคมเสมอ...”⁵²

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากชัยอนันต์มิได้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความคิดและสังคมโดยตรง ชัยอนันต์จึงมิได้กล่าวไปในรายละเอียดว่า สภาพสังคมที่ว่านั้นคืออะไร ก่อให้เกิดความคิดได้อย่างไร และความคิดมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้อย่างไรบ้าง สำหรับงานของชัยอนันต์นั้นได้ให้หลักการว่าคตินิยมประวัติศาสตร์วิภาษวิธีของมาร์กซ์และได้เสนอความสัมพันธ์ระหว่างความคิดและสภาพสังคมได้อย่างชัดเจน ชัยอนันต์ได้ทัศนะไว้ครอบคลุมมากกว่า “ระบบความคิดย่อมเกิดมาจากการปฏิบัติทางสังคม และระบบความคิดเองก็ผลักดันให้เกิดการปฏิบัติทางสังคมด้วย”⁵³

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบความคิดและการปฏิบัติทางสังคมที่ชัยอนันต์ให้ไว้ เห็นได้ชัดเจนขึ้นตามแบบจำลอง (หน้า 59) นี้

นอกจากนี้ชัยอนันต์ยังได้แบ่งการปฏิบัติทางสังคมออกเป็น 3 ด้านกว้าง ๆ เพื่อสะดวกในการค้นคว้ารวบรวมประเภทข้อมูลออกเป็น 3 ด้านกว้าง ๆ คือ การปฏิบัติทางเศรษฐกิจ (Economic Practices) การปฏิบัติทางการเมือง (Political Practices) และการปฏิบัติทางวัฒนธรรม (Cultural Practices)⁵⁴

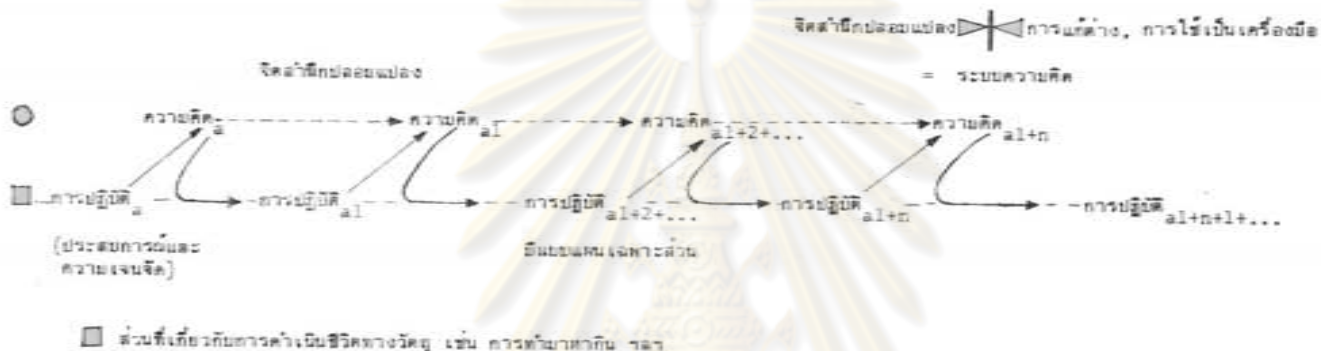
แนวความคิดเรื่องการปฏิบัติทางสังคมของชัยอนันต์สามารถเชื่อมโยงกับแนวความคิดเรื่องชนชั้นของมาร์กซ์และทำให้เห็นการก่อกำเนิดของระบบความคิดได้ชัดเจนดังนี้⁵⁵

การปฏิบัติทางเศรษฐกิจ นัยหนึ่งการหาเลี้ยงชีพทางเศรษฐกิจ คือการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น การต่อสู้กับธรรมชาติ การครอบครองปัจจัยการผลิต แรงงานส่วนเกินของมนุษย์ และการสะสมความมั่งคั่ง การปฏิบัติทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการต่อสู้กับธรรมชาติและการครอบครองปัจจัยการผลิตถือเป็นความสัมพันธ์เริ่มแรกสุดของมนุษย์เมื่อเปรียบเทียบกับกิจกรรมทางการเมืองและวัฒนธรรม.

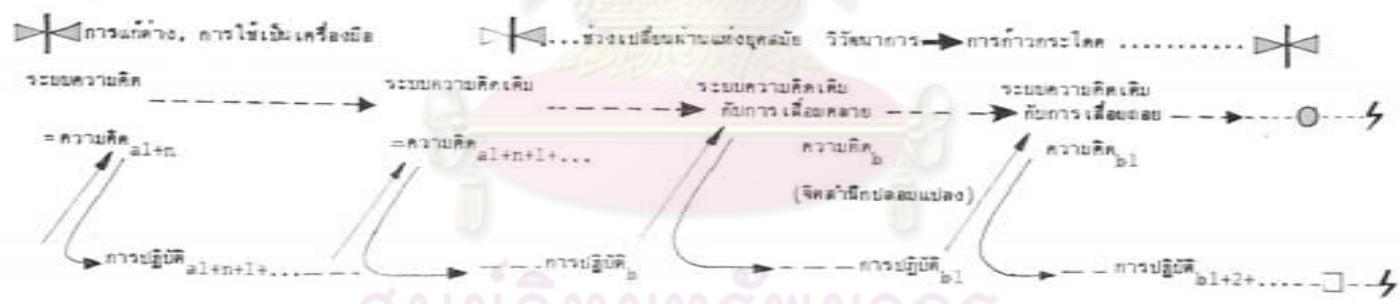
การปฏิบัติทางเศรษฐกิจในสังคมเริ่มมีขึ้นจากเดิมที่ไม่มีลักษณะทางชนชั้น (สังคมบุพกาล) มาสู่การมีชนชั้นในสังคมสมัยต่อมา ซึ่งมีผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น เป็นเจ้าของที่ดิน และ/หรือเป็นเจ้าของเครื่องมือเครื่องใช้ หรือเป็นผู้ครอบครองทุน ทำการเอารัดเอาเปรียบผู้

การปฏิบัติทางสังคม ตามหลักการวัตถุนิยมประวัติศาสตร์อย่างวิภาษวิธี

I ● ส่วนที่เกี่ยวกับความรู้ลึกลับกึ่งจิตและอุดมการณ์

II

- ∇ = จุดแห่งการเปลี่ยนแปลงที่มีความเกี่ยวเนื่องระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่
- \rightarrow = เชื่อมสัมพันธ์ความขัดแย้งและอิทธิพลของการอยู่ร่วมกัน
- \dashrightarrow = ขบวนการอันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลง
- ∇ = สิ้นสุด ใดๆ ไป

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไม่มีหรือขาดปัจจัยการผลิตด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างสมความมั่งคั่งส่วนตน.

การปฏิบัติทางการเมือง นัยหนึ่งบทบาททางการเมืองคือการแสดงออกของมนุษย์ที่เกี่ยวกับอำนาจทางการเมืองและสถาบันต่าง ๆ การปฏิบัติทางการเมืองเกิดขึ้นเมื่อผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตถืออยู่และช่วงชิงอำนาจรัฐไว้ ก่อจากนั้นผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตพยายามใช้อำนาจรัฐ รั้งจูง ควบคุม บังคับ ปรามปรามผู้ไร้ปัจจัยการผลิตหรือผู้กักกันก่อกำเนิดโรงงานสถาบันต่าง ๆ ที่เป็นนาถไกรรัฐ เร็น ระเบียบกฎหมายจารีตประเพณีของสังคม กองกำลังอาวุธ คุกตะรางระบบราชการ เป็นต้น.

การปฏิบัติทางวัฒนธรรม นัยหนึ่งแบบแผนของวัฒนธรรมคือการแสดงออกของมนุษย์ที่เกี่ยวกับการถ่ายทอดแบบแผนในการดำเนินชีวิตทุกบ้าน แต่ก็สำคัญคือการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ จริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีการต่าง ๆ.

การปฏิบัติทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นทั้งจากความเคยชินในการปฏิบัติทางเศรษฐกิจและการปฏิบัติทางการเมือง รวมทั้งการที่ผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตซึ่งมีเวลาว่างเว้นจากการทำการผลิตโดยตรงและมีแบบแผนในการดำเนินชีวิตแตกต่างกันไปจากผู้ไม่มีปัจจัยการผลิตก้องการรักษาความแตกต่างนี้ไว้ ด้วยไม่ล่วงรู้ความจริงว่าธรรมชาติของมนุษย์นั้นเกิดมาด้วยความเท่าเทียมกัน การรักษาอำนาจกระทำโดยอาศัยอำนาจรัฐสร้างความชอบธรรมให้แก่การถ่ายทอดสืบต่อความรู้ ความคิด

ความเชื่อ และแบบแผนต่าง ๆ ของสังคมที่ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ รวมทั้งพยายามเลือกสรรกลั่นกรอง รั้งจูง หรือยอมเฝ้าผู้ไม่มีปัจจัยการผลิตให้ยอมรับสภาพต่าง ๆ ที่เป็นอยู่.

การปฏิบัติทางสังคมทั้ง 3 ด้านดังกล่าวมานี้ชี้ว่า ผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตย่อมมีและใช้อำนาจรัฐบังคับ และ/หรือรั้งจูงให้ผู้ไม่มีปัจจัยการผลิตตกอยู่ภายใต้การควบคุมได้ ทั้งนี้เพราะผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตย่อมรู้ว่าถ้าพึ่งแต่การบีบบังคับไม่อาจควบคุมผู้คนไว้ได้โดยปราศจากการค้ำกัน หากต้องพยายามใช้อำนาจรัฐรั้งจูงให้คนมีความคิด ความเชื่อคล้อยตามเพื่อความสะดวกต่อการเอาตัวเอาเปรียบของผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต.

ทั้งนั้น จิตสำนึกเปลี่ยนแปลงของมนุษย์จึงเกิดมาจากการปฏิบัติทางสังคม โดยชนชั้นผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตซึ่งว่างเว้นจากการผลิต และมีเวลาคิดสร้างเหตุผลข้ออธิบายสภาพการณ์ต่าง ๆ ในสังคมให้แก่ชนชั้นผู้ทำการผลิตแต่ไม่มีปัจจัยการผลิต ทั้งนี้ผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตก็ไม่ได้ล่วงรู้ ถึงความเป็นจริงหากคำนึงถึงความมั่งคั่งมั่นคงแห่งชนชั้นของตนเป็นที่ตั้ง ดังเช่นกรณีที่ชนชั้นผู้ปกครองพยายามอธิบายความแตกต่างระหว่างผู้คนว่าเป็นเรื่องของการเกิดและเป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างไรก็เคียงสาส์กความเป็นจริงทั้ง ๆ ที่มนุษย์ทุกคนมีธรรมชาติของความเท่าเทียมกันในเรื่องฐานะทางเศรษฐกิจ และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมมาแต่คึกค้ำบรรพ์ ในสมัยบุพกาลซึ่งไม่มีชนชั้นและยังไม่มีจิตสำนึกเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสังคม.

การเสริมสร้างแบบแผนความคิดให้เป็นระบบความคิดที่แตกต่าง : บทบาทของความคิดที่มีต่อความคิด

เมื่อระบบความคิดเริ่มเกิดมาจากการปฏิบัติทางสังคมในลักษณะจิตสำนึกปลอมแปลง การปฏิบัติทางจิตสำนึกปลอมแปลงไว้ว่าจะหยุดนิ่งเหตุผลคือ การสร้างสรรค์เปลี่ยนแปลงธรรมชาติของมนุษย์ นัยหนึ่ง การปฏิบัติทางสังคม ย่อมทำให้ผู้ปกครองได้เรียนรู้ถึงความเป็นจริงหลายอย่าง ดังเช่น ผู้ปกครองเองก็อาจตระหนักได้ว่าตนเองแท้ที่จริงก็มีได้เป็นเทวดาจุติลงมาเกิดเหมือนมนุษย์ หากเป็นมนุษย์เฉกเช่นมนุษย์คนอื่น ๆ ซึ่งต้องบริโภค ขับถ่าย สืบพันธุ์ ฯลฯ แต่ผู้ปกครองก็ยังต้องการคงสภาพการเป็นผู้ปกครองอยู่ต่อไป ชนชั้นผู้ปกครองจึงพยายามเสริมสร้างแบบแผนความคิดดังกล่าวด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเฉพาะได้ใช้ศาสนาและพิธีการต่าง ๆ มาปรุงแต่งจิตสำนึกปลอมแปลงให้มีเหตุผล (Causation) หนาแน่นยิ่งขึ้น มีลักษณะครอบคลุมกว้างขวาง (Comprehensiveness) มากขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ผู้คนในสังคมมีความพึงพอใจในสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ ไม่คิดขัดแย้ง สงสัย ท้อแท้หรือเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นอยู่ ทั้งนี้ชนชั้นผู้ปกครองมุ่งหวังว่าตนก็จักอยู่ในอำนาจและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ต่าง ๆ ได้ต่อไป การที่ผู้ปกครองล่วงรู้ความเป็นจริงขึ้นบ้างในบางส่วน ความคิดในส่วนนั้น ๆ ก็มีใช้จิตสำนึกปลอมแปลงอีกต่อไป หากได้กลายรูปพัฒนาเป็นระบบความคิดที่แตกต่าง.

การใช้ระบบความคิดเป็นเครื่องมือทางการเมือง : บทบาทของระบบความคิดต่อการปฏิบัติทางสังคม

นอกจากความพยายามทำให้ผู้คนพึงพอใจในสภาพที่ดำรงอยู่ ชนชั้นผู้ปกครองยังต้องการระดม (mobilize) กำลังความคิด (Thought) ของผู้อยู่ใต้ปกครองมาช่วยเสริมสร้าง และแผ่ขยายความศรัทธาความเชื่อของผู้ปกครองให้เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติตามของผู้อยู่ใต้ปกครองมากขึ้น การระดมกำลังความคิดกระทำโดยการพยายามชักจูง กำหนดกรอบพฤติกรรมของผู้คนทั้งภายในชนชั้นและระหว่างชนชั้นว่าคนในฐานะอะไรควรปฏิบัติอย่างไร และคนต่างฐานะปฏิบัติต่อกันอย่างไร มีการประเมินการปฏิบัติตามกรอบแห่งพฤติกรรมที่กำหนด และมีการให้ผลตอบแทน (Sanction ซึ่งมีทั้ง Reward และ Punishment) แก่ผู้ปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตามความศรัทธาความเชื่อของผู้ปกครองซึ่งได้กลายเป็นระบบความคิดของทั้งสังคมไปแล้ว.

ดังนั้น ระบบความคิดหรืออุดมการณ์ของสังคมจึงเริ่มเกิดจากการปฏิบัติทางสังคม ในลักษณะของจิตสำนึกปลอมแปลงซึ่งได้รับการอธิบายโดยชนชั้นผู้ปกครอง และต่อมาผู้ปกครองได้เสริมสร้างจิตสำนึกปลอมแปลงให้เป็นระบบความคิดที่แตกต่างให้สภาพการณ์ที่ดำรงอยู่ รวมทั้งพยายามใช้ระบบความคิดนั้นเป็นเครื่องมือกำอำนาจทางการเมืองของตนด้วย.

เชิงอรรถ

1. การวิเคราะห์ความแตกต่างใน 4 ด้านได้รับคำแนะนำจากอาจารย์ ดร. แสง รัตนมงคลมาช ส่วนเนื้อหาในรายละเอียดอาจแตกต่างไปจากคำแนะนำดังกล่าว.
2. ความนี่ยปรากฏใน *H.M. Drucker, The Political Use of Ideology* (London : The Macmillan Press, 1974) p. 3.
3. เฟงฮ้าง, น. 4.
4. เฟงฮ้าง, น. 13, 15.
5. เฟงฮ้าง, นน. 15-16.
6. เฟงฮ้าง, น. 16.
7. เฟงฮ้าง.
8. เฟงฮ้าง, น. 17.
9. เฟงฮ้าง, นน. 17-18.
10. เฟงฮ้าง, น. 18.
11. เฟงฮ้าง, น. 19.
12. เฟงฮ้าง, น. 24.
13. เฟงฮ้าง, น. 25.
14. เฟงฮ้าง, น. 20.
15. เฟงฮ้าง, น. 34.
16. เฟงฮ้าง.
17. เฟงฮ้าง, น. 104.
18. เฟงฮ้าง, น. 33.
19. เฟงฮ้าง.
20. เฟงฮ้าง, นน. 33-34.
21. เฟงฮ้าง, น. 34.
22. เฟงฮ้าง, นน. 34-35.
23. เฟงฮ้าง, น. 35.
24. เฟงฮ้าง, นน. 38-39.
25. *จันงัก ทองประเสริฐ, ภาษาของเรา ชุดที่ 1* (แพร่พิทยา 2516) หน้า 97-101 อ้างอิงนี้ได้รับคำแนะนำจากคอลัมน์ "นักคิดนักเขียน" โดย *โตม ภวทร* ในนิตยสารรายสัปดาห์สยามใหม่ ปีที่ 3 ฉบับที่ 79 (225) 17 ต.ค. 2524 หน้า 55 ผู้เขียนขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้.
26. *ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (รวบรวม), อุดมการณ์กับสังคมไทย* สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2515 ความหมายที่ยกมาคัดมาจกบทความหรือความเห็นของแต่ละท่าน.
27. เฟงฮ้าง หน้า 95.
28. *ชัยอนันต์ สมุทวณิช, อุดมการณ์ทางการเมือง* สำนักพิมพ์เถลิงไทย 2517 หน้า 161-162.
29. เฟงฮ้าง (ถำนำและเนื้อหาที่ว่าด้วยอุดมการณ์ทางการเมือง.)
30. *Colin Sumner, Reading Ideologies : An Investigation Into The Marxist Theory of Ideology and Law* (London : Academic Press, 1979) p. 5.
31. เฟงฮ้าง, น. 6.
32. เฟงฮ้าง.
33. *Drucker, อ้างแล้ว*, น. 15, 18.
34. เฟงฮ้าง, น. 101.
35. เฟงฮ้าง, น. 15.
36. เฟงฮ้าง, น. 25.
37. เฟงฮ้าง.
38. เฟงฮ้าง, น. 26.
39. เฟงฮ้าง.
40. เฟงฮ้าง, น. 28.
41. เฟงฮ้าง, น. 102.
42. เฟงฮ้าง, น. 30.
43. เฟงฮ้าง, น. 107.

44. เพิ่งอ้าง, น. 105.
45. เพิ่งอ้าง, น. 104.
46. เพิ่งอ้าง, น. 105.
47. โปรดดู ธีรทิพย์ นาดสมภา, ฤทธิ์เสริมธุรกิจการเมือง (ไทยวัฒนาพานิช, 2519) หน้า 183-184.
48. *Anthony M. Orum, Introduction to Political Sociology The Social Anatomy of The Body Politic* (New Jersey : Prentice-Hall 1978) p. 55.
49. *Gateno Mosca, "The Political Formula"* in Roy C. Macridis and Bernard E. Brown (eds.), *Comparative Politics : Notes and Readings* (1972) pp. 107-115.
50. *Sumner, อ้างแล้ว*, น. 20.
51. เพิ่งอ้าง, น. 22.
52. ชัยอนันต์ สมุทวณิช, "ลักษณะสำคัญของความคิดทางการเมืองไทย" ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ความลึกลับทางการเมืองและสังคมไทย* (สถาบันไทยคดีฯ 2523) หน้า 3.
53. *Sumner, อ้างแล้ว*, น. 22, 50.
54. เพิ่งอ้าง, น. 212.
55. รายละเอียดเพิ่มเติมและเรียบเรียงแนวความคิดของซัมเมอร์เซนใหม่ *Sumner, เพิ่งอ้าง*.

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ขอเชิญท่านผู้สนใจเข้าร่วมสัมมนาและฟังการอภิปรายวิชาการ

เนื่องในโอกาสวันฉลองครบรอบ 10 ปีของคณะ ในหัวข้อ

“ทฤษฎีว่าด้วยรัฐกับการศึกษาสังคมไทย”

ในวันที่ 19 กรกฎาคม 2527 ณ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประกอบด้วย การเสนอบทความและการวิจารณ์ของนักวิชาการ อาทิ

ศรีศักดิ์ วงศ์โกดม

อานันท์ กาญจนพันธ์

ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ

ณรงค์ เท็ชรประเสริฐ

วิทยากร เชิงกุล

ศักดิ์นา ลัตรกุล ณ อยุธยา

๑ ๑ ๑

และโปรดติดตามบทความและบทวิจารณ์ต่าง ๆ ได้ในวารสาร

มนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ซึ่งจะออกวางตลาดในเดือนกรกฎาคม 2527 อีกด้วย.